

Article ID: 185386
DOI: 10.5586/wb/185386

Publication History

Received: 2022-11-28
Accepted: 2023-12-19
Published: 2024-04-05

Handling Editor

Ludwik Frey; W. Szafer Institute of Botany Polish Academy of Sciences, Kraków, Poland

Funding

The research was self-financed by the author.

Competing Interests

No competing interests have been declared.

Copyright Notice

© The Author(s) 2024. This is an open access article distributed under the terms of the [Creative Commons Attribution License](#), which permits redistribution, commercial and noncommercial, provided that the article is properly cited.

RESEARCH PAPER

„Las to ojciec nasz...”. Inne spojrzenie na historię lasów Polski. Cz. IV. Toponimy i antroponimy motywowane gospodarką leśną

Bożenna Czarnecka *

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Pl. M. Curie-Skłodowskiej 5, 20-031 Lublin, Polska
emerytowany profesor nauk biologicznych, badacz niezależny

* To whom correspondence should be addressed. Email: czarneckab2021@gmail.com

Streszczenie

W onomastyce podstawą analizy nazw miejscowych jest zwykle las w znaczeniu ogólnym, jego typy oraz różne gatunki drzew i krzewów. Dla poznania historii lasów takie podstawy toponimiczne wydają się niewystarczające. Autorka starała się wykazać, że w ocenie stopnia lesistości i rozmieszczenia dawnych lasów istotna może być także analiza nazw motywowanych działalnością gospodarczą w lasach, jak wyrąb, karczowanie i wypalenie, smolarstwo, bartnictwo, papiernictwo, ale też zawodami związanymi z tą gospodarką oraz pożytkami leśnymi. Wśród 15,7 tys. odleśnionych nazw miejscowości, jest ok. 4290 (27,3% ogółu) takich, które nawiązują do rozmaitych przejawów działalności człowieka. Niemal 30% z nich (1256) wskazuje na deforestację: wyrąb, trzebież, wycinkę, karczunek oraz pozostałości po wyrębie lasów, jak pień, pniak, karpa i in. Frekwencja i rozmieszczenie toponimów i antroponimów z tej grupy (głównie WLP, MAZ i MŁP) koresponduje z kształtowaniem się naszej państwowości i chronologią rozwoju dużych ośrodków osadniczych. O powszechnym rozwoju smolarstwa (przemysłu budniczego), świadczy 958 nazw własnych (22,3% omawianej kategorii), których rozmieszczenie w zdecydowanej większości pokrywa się z obszarem najbardziej intensywnego wyrębu lasów. Co najmniej 313 (7,3%) toponimy potwierdzają znaczenie bartnictwa i leśnego pszczelarstwa, a inne pożytki leśne (maliny, jagody, chrust) dały podstawę etymologiczną 346 (8,1%) nazwom miejscowym.

Słowa kluczowe

deforestacja; tradycyjna gospodarka leśna; smolarstwo; bartnictwo; papiernictwo; toponimia; antroponimia; onomastyka

Pamięci moich szkolnych polonistek – Haliny Gładkowskiej i Stefanii Wierusz-Walknowskiej

1. Wstęp

Toponim (z gr. *topos* – ‘miejsce, okolica’, *onymos* – ‘imię’) oznacza nazwę miejscową, a znaczenie i pochodzenie nazw geograficznych bada toponimia (Szczerbowska-Kopacz, 2011). Analiza toponimów może dostarczyć nie tylko informacji na temat rozwoju danego języka, ale też historii danego obszaru geograficznego, w tym historii lasów. W poprzednich częściach pracy omówiono frekwencję i przestrzenny rozkład nazw jednostek osadniczych wywiedzionych od terminów ogólnoleśnych, lasowych i borowych (Czarnecka, 2022a, 2022b, 2023). Wydaje się jednak, że nie jest wystarczające uwzględnienie w analizie jedynie terminów wskazujących na las w ogólnym znaczeniu, różne typy lasów w ujęciu ekologicznym (grąd, łęg, olszyna, buczyna, dąbrowa, bór

i in.) oraz poszczególne gatunki drzew i krzewów, na czym skupiają się badania onomastyczne (m.in. Bijak, 2017; Lech-Kirstein, 2015; Magda-Czekaj, 2016; Makarski, 2006; Nowik, 1996; Różycka, 1989; Rzetelska-Feleszko, 2003, 2004; Szczerbowska-Kopacz, 2011). Celem niniejszego artykułu jest zatem próba oceny stopnia lesistości i rozmieszczenia lasów poprzez analizę nazw miejscowości, które były motywowane wyrębem, karczowaniem i wypaleniem lasów oraz inną działalnością gospodarczą w lasach, jak smolarstwo, bartnictwo, pasiecznictwo, papiernictwo, ale też zawodami związanymi z tą gospodarką i różnymi pożytkami leśnymi. Analizę uzupełniono przeglądem nazwisk mieszkańców Polski (antroponimów) w ujęciu historycznym i współczesnym, mających taką samą podstawę onomastyczną, jak omawiane nazwy jednostek osadniczych.

2. Metody

Odłesne nazwy miejscowe sklasyfikowano w 4 kategoriach: I – ogólnoleśne, II – lasowe, III – borowe, IV – pozostałe terminy odłesne, a w każdej z nich wyróżniono grupy/podgrupy toponimów, np. według typu lasu, nazwy gatunkowej bądź rodzajowej drzewa/krzewu lub innych terminów związanych z lasem; patrz Czarnecka (2022a), gdzie przedstawiono szczegóły analizy danych i sposób prezentacji wyników. W niniejszym opracowaniu omówiona zostanie kategoria toponimów motywowanych gospodarką leśną. Uwzględniono w niej nazwy wywodzące się od terminów staropolskich i rozmaitych form regionalnych, na zachodzie i północy Polski często wskazujących na związek z językiem niemieckim (nazwy spolonizowane i zrepolonizowane), bądź też o niejasnym pochodzeniu – z litewskiego lub staropruskiego, zaś na wschodzie i południowym wschodzie z naleciałościami ruskimi (rusińskimi), ukraińskimi czy wołoskimi (m.in. Alexandrowicz, 1855; Czopek-Kopciuch, 1995; Górny et al., 1980; Krukar, 1994; Piekarski, 2022; Rieger, 1993; Rymut, 1996, 1997, 2001, 2003, 2005; Rymut & Czopek-Kopciuch, 2013; Rymut et al., 2015a, 2015b, 2016, 2017; *Słownik pojęciowy języka staropolskiego*, 2011–2015; Szwestka, 1816).

Pierwsza podkategoria obejmuje toponimy z rdzennym Rąb-, Ręb- i wtórnym Remb- (w zdecydowanej większości z przedrostkami), w tym: *rąb, rębnia, rembnia, obrąb, przerąb, przyrąb, wyrąb, wyręby* (z języka staropolskiego *rąbać* to ‘ściąć, wycinać drzewa’), *zrąb (zrąb, strząb* – ‘ścięte drzewo lub miejsce wykarczowane, poręba’), *zaręba, zarąb* (‘miejsce po wyciętych zaroślach, przecinka’), *z(a)ręby* (staropolskie *zrębić, zdrębić* – ‘ściąć, tnąć powalić’), *przysieka/przysieka* (‘miejsce po wyrąbanych w lesie drzewach’, ‘las zawalony wyrębami dla obrony’, ‘pas obronny powstały przez podcięcie i zwalenie drzew’ lub ‘leśna przecinka jako droga, granica’), *osiek* (‘przysieka, zasiek’), *wycinka/przecinka, trzebież* (rdzeń Trzeb- lub Tereb- w wersji kresowej). Pojęcie *trzebież* (*trzebić*, czyli ‘wycinać, karczować las’) bywa używane jako synonim poręby, wyrębu, zrębu lub karczunku. Oprócz terminów *karczunek/korcunek* i *karcz/korc* uwzględniono także *pień, pniak* i *karpę* (‘pozostały po ścięciu drzewa pniak wraz z systemem korzeniowym’; nie brano pod uwagę toponimów pochodzących od słowa *karpień*, które regionalnie, w Krakowskim, oznacza brukiew), ale również takich, jak *pustka, puścić, puścina, pustkowie* (oznaczających ‘teren niezaludniony, niezagospodarowany’, czasem część wsi lub osadę leśną) oraz *polana*.

Kolejne terminy wskazują na związki z wszelką inną działalnością gospodarczą w lasach, jak wypalanie, ale też prażenie (w języku staropolskim *prażyć* to ‘przypiekać, przypalać’), używane jako synonim wypalania (znane też jako system żarowy lub ogniowy, gospodarka łązowa, gospodarka żarowa, trzebież żarowa, a w rejonie Karpat jako cyrhlenie i czerteżenie)¹, smolarstwo, nazywane również przemysłem budniczym (od rozmieszczonych w lesie zakładów, zwanych budami), bartnictwo, pasiecznictwo, papiernictwo oraz rozmaite pożytki płynące z lasu lub produkty wytwarzane

¹Na początku poszukiwań w polskiej toponimii odniesień do różnych przejawów gospodarki leśnej autorka pominęła ten wątek, co spowodowało konieczność ponownego przeliczenia nazw w kategorii IV – inne terminy odłesne. Postarano się więc, by tę pomyłkę naprawić w ostatniej pracy z cyklu „*Las to ojciec nasz...*”. *Inne spojrzenie na historię lasów Polski...*

w lasach, a nawet odpady, które mogły być wykorzystane w gospodarstwach domowych: drewno, drzazgi i trzaski (w staropolszczyźnie ‘drobny ułomek drewna, drzazga’), chrust, susz/posusz, karpina, smoła, popiół, potaż itp., użytkowane niegdyś przez okolicznych mieszkańców, ale również produkowane na rynek krajowy, a czasem nawet na eksport.

3. Wyniki

3.1. Toponimy motywowane eksploatacją lasów i obróbką drewna

Bardzo duża i zróżnicowana kategoria nazw miejscowych, które nawiązują do rozmaitych przejawów działalności gospodarczej oraz pożytków leśnych, zawiera ok. 4290 przypadków, tj. 27,3% ogółu toponimów odłesnych. Ich liczba po dodaniu toponimów motywowanych różnymi terminami związanymi z gospodarką żarowo-wypaleniskową, wzrosła do 15,7 tys.² Najwięcej jest tych z rdzeniem Rąb- lub Ręb- (522; 12,2% omawianej kategorii; Tabela 1), a najwyższą frekwencję osiągają: Poręby 75 (w tym PDK 37, MŁP 10, ŁDZ 7, MAZ 5), Poręba 46 (ŚWK 10, PDK i ŁDZ po 8, MŁP 5), Zarębki 22 (MŁP 21) i Porąbka 17 (MŁP 4, PDK 3). Miejscowości o nazwach motywowanych terminami: *przecinka, wycinka* oraz *osiek* itp. znaleziono łącznie 199 (4,6%), w tym Osiek 40 (MAZ 8, WLP i KJP po 6), Przysieka 8 i Osieki 7, w większości na północy-zachodzie i północy kraju (WLP, LBS, KJP, POM, ZPM, WMZ) oraz mające od 1 do 4 notowań Osieczce, Osieczki, Osiecko, Osieczna, Osiecznica, Osieczyna itp.; toponimów z tej podgrupy brakuje na ścianie wschodniej. Spośród innych nazw 12 notowań ma Przecinka (ŚWK 5, MAZ 3, LBL i MŁP po 2), Wycinki 7 i Wycinka 6 (toponimy wskazujące na wycinkę są tylko w MAZ, ŁDZ, ŚWK, LBL, POM i KJP). Pod względem ogólnej liczby toponimów związanych z wyrębem lasów wyraźnie przodują MŁP (>100) oraz MAZ i PDK (>70–80 przypadków), przy czym w PDK i MŁP najwięcej nazw pochodzi od *poręby* (odpowiednio prawie 90% i 33%), w MAZ – od terminów *zrąb* i *zarąb* (ok. 34%); OPL, ZPM, WMZ i LBS mają <10 toponimów z tej grupy. Ponadto *trzebież* dała nazwę kolejnym 138 miejscowościom, z których >60% przypada na ZPM, WLP, LBS, DLŚ i KJP (od 10 do 18 notowań), nie ma ich natomiast w PDL i WMZ. Grupę uzupełnia 7 nazw z rdzeniem Tereb- (z języka rusińskiego), np. Terebiniec, Terebiń (LBL 6 i PDL 1). Obie formy językowe mają 145 wystąpień (3,4% całej kategorii).

Nazw wywodzących się od czynności karczowania lasu jest 125 (86 z rdzeniem Karcz- i 39 z rdzeniem Korcz-), a przodują Karczunek z 18 powtórzeniami (LBL 6, ŚWK 4, MAZ i PDK po 3) i Karczówka z 11 (ŚWK 3, MAZ i ŁDZ po 2). Do karpki i karpiny nawiązuje 45 toponimów, każdy z mniej niż 10 notowaniami, ale w różnych województwach. Te dwie grupy dają łącznie 170 (4%) przypadków. Więcej jest toponimów związanych z innymi pozostałościami po wyrębie lasów, jak pień i pniak – razem 220 (5,1% omawianej kategorii), w tym

²Udział poszczególnych kategorii toponimów zmienił się nieznacznie w porównaniu z danymi przedstawionymi w I części cyklu prac (Czarnecka, 2022a); spadł nieco udział trzech pierwszych kategorii na rzecz toponimów motywowanych gospodarką leśną. Po korekcie przedstawia się następująco: toponimy ogólnoleśne – 15,4%, lasowe – 44,4%, borowe – 12,9%, inne – 27,3%. Zmiany te nie wpłynęły jednak na relacje pomiędzy różnymi grupami jednostek nazewniczych w żadnej z wyróżnionych kategorii (por. Czarnecka, 2022a, 2022b, 2023).

Tabela 1 Toponimy związane z wylesianiem, pozyskiwanym surowcem, zawodami i narzędziami używanymi przy wyrębie oraz pozostałościami po lesie.

Grupa/podgrupa toponimów	1. człon nazwy	Najliczniejsze toponimy	2. człon nazwy	Suma
Poręba, rębnia, wyrąb, zrąb itp.	466	Poręby 75, Poręba 46, Zarębki 22, Porąbka 17, Zarębek 10, Zaręby 10, Porąbki 10, Wyręby 10	56	522
Przecinka, wycinka, przysieka, osiek itp.	186	Osiek 40, Przecinka 12, Przysieka 8, Osieki 7, Wycinki 7, Wycinka 6, Przysieki 4	13	199
Trzebież	134	Trzebień 9, Trzebiatów 3, Trzebiechów 3, Trzebiele 3	11	145
Pień, pniak	196	Pieńki 61, Pniaki 28, Pniewo 12, Pień 4, Pniewy 4, Pniów 4	24	220
Karcz/-unek, korcz/-unek	115	Karczunek 18, Karczówka 11, Karcze 5, Karczewo 5, Korczew 4, Korczunek 3, Korczyna 3	10	125
Karpa/-ina	42	Karpaty 8, Karpno 5, Karpin 4	3	45
Wyrąb lasów	1139		117	1256
Drzewo, drewno	57	Drzewce 11, Drzewica 3, Drzewiec 3, Drewnik 3	14	71
Kłoda, kłoc	59	Kłoda 7, Kłodawa 7, Kłodzin 4, Kłodzino 4, Kłodno 3	9	68
Konar	47	Konary 22, Konarzew 4, Konarzewo 4	-	47
Sęk	32	Sęk 5, Sękowo 4, Sękówka 2	2	34
Trzaski, drzazgi	20	Trzaski 8, Drzazgi 3	-	20
Surowce, odpady	215		25	240
Piła	116	Piła 28, Piłka 7, Piła-Młyn 4, Pilawa 3	8	124
Siekiera	32	Siekierka 4, Siekierki 4, Siekierzyn 3	1	33
Topór	30	Toporów 7, Topory 4, Topór 3, Toporek 2, Toporzyk 2, Toporzysko 2	1	31
Drwał, tracz	17	Tracze 5, Drwały 3, Drwalew 2, Drwalewice 2	2	19
Narzędzia, zawody	195		12	207
Żarzenie, pożar, pożoga/požega	132	Żdzary 19, Żary 8, Ożarów 5, Żarki 4, Pożogi 3, Wyżega 3, Żdzar 3, Żdzarka 3	12	144
Cyrhlenie, czerteżenie	29	Cyrchla 5, Czerteż 5, Cerla 4, Cerchla 3, Cyrhel 3	4	33
Pogorzal, zgorzal, wygorzal	90	Pogorzalki 9, Pogorzelec 8, Pogorzal 7, Pogorzelica 5, Zagorzycze 5, Pogorzalka 4, Wygorzele 3, Zgorzelec 3	10	100
Wypalanie, spalanie opalanie, prażenie	53	Wypalanki 5, Wypaleniska 4, Spalona 4, Opaleniśka 3, Prażmów 3, Spaleniśka 3	2	55
Gospodarka żarowa	304		28	332
Łaz, Łazy	265	Łazy 116, Łaziska 23, Łaz 11, Podłazie 9, Łazek 6, Łazki 6, Łazisko 4, Łazów 4	10	275
Pustka, pustać	169	Pustki 57, Pustkowie 29, Pustka 8, Pustelnik 7, Pustelnia 4, Pustków 4, Pustynia 4	18	187
Polana	95	Polanka 20, Polana 18, Polany 13, Polanki 9, Polanowice 6	36	131
Miejsca po wypalaniu i/lub wyrębie	529		64	593
Razem	2382		246	2628

Pieńki 61 (MAZ 25, ŁDZ 15, LBL 11), Pniaki 28 (MŁP 7, PDK 6, LBL 5), Pniewo 12 (MAZ 3, WLP, LBS i ZPM po 2). Ponad 35% nazw odnotowano tylko w MAZ i ŁDZ (>50 i 25); znacznie odbiegają od nich pozostałe regiony.

Suma nazw ze wszystkich grup wskazujących na deforestację (1256) stanowi aż 29,3% przypadków zaliczonych do tej kategorii i prawie 8% ogółu nazw odleśnych. Ponad 90% z nich zawiera odniesienie do omówionych wyżej terminów w pierwszym członie (Tabela 1).

Z surowcem pozyskiwanym w trakcie wyrębu lasu (drzewo, drewno i derewo w wersji kresowej – tylko w LBL, oraz drzewce) można powiązać 71 jednostek nazewniczych, z odpadami drzewnymi, jak sęki i drzazgi/trzaski, kolejno 34 i 20, co daje razem 125 toponimów. Poza WLP, MAZ, LBL i ZPM (odpowiednio 22, 17, 12 i 10 przypadków; w sumie 61), w pozostałych regionach są nieliczne, a w ŚWK i DLŚ tylko pojedyncze. Od poszczególnych części drzewa pochodzi 115 dalszych nazw, z czego od kłody 64; najwyższą frekwencję mają Kłoda i Kłodawa – po 7 oraz Kłodzin i Kłodzino – po 4. Nazwy z tej grupy występują najczęściej w zachodniej Polsce (DLŚ 17, ZPM 11, POM 8, WLP 7), żadnej nie znaleziono w PDL. Z kolei do konara nawiązuje 47 toponimów; na Konary przypadają 22, a najwięcej nazw z tej grupy jest w MAZ – 14 i WLP – 9, za to brak ich w LBS, PDK, OPL, ŚLK, KJP i WMZ. Grupę uzupełniają 4 nazwy wywiedzione od kłoca: Kloc (POM), Kłoczek Wieś i Kłoczek-Wybudowanie (KJP), Kłocówka (LBL). Omówione wyżej terminy w liczbie 240 dały podstawę onomastyczną 5,6% innych toponimów odleśnych.

Bardzo niewiele jest toponimów motywowanych zawodami drwal i tracz (9 i 10), w tym Tracze 5, Drwały 3, Drwalew i Drwalewice po 2, a 1/3 miejscowości leży w MAZ. Dziesięciokrotnie większa jest natomiast grupa nazewnicza (188 jednostek) związana z narzędziami, jakimi posługiwano się przy wyrębie lasu i obróbce drewna. W poszczególnych obszarach występują z różną frekwencją: wywiedzione od piły (124, niemal 2/3 tej podgrupy) z połową notowań w 5 rejonach (ŚLK 18, WLP 14, ŁDZ 11, MAZ 11, MŁP 9); od siekiery (33 nazwy) z ok. 80% przypadków w MAZ (7), ŚWK, WLP (po 5) oraz DLŚ, ŚLK, MŁP (po 3); od topora (31 notowań) w 2/3 przypadkach na MŁP, MAZ, KJP i ZPM (3–7 w każdym, w pozostałych pojedynczo lub brak – OPL, DŚL i POM). Ta grupa 207 toponimów ma 4,8% udziału w omawianej kategorii.

Kolejna forma tradycyjnej gospodarki, tj. wypalanie i wyżarzanie lasów w celu deforestacji, znalazła odzwierciedlenie łącznie w 332 nazwach (7,7% całej kategorii IV). Najwięcej, bo aż 85 notowań przypada na te z rdzeniem Żar- i Żor- (tych tylko 5), z których połowa posiada przedrostek o-, po-, pod- lub wy-; od *zżar/zdżar/zdżar* i *zdziar* wywodzi się 40 nazw (razem 125); najliczniejsze są Żdżary 19, Żary 8, Ożarów 5, Żarki 4 oraz Żarek, Żdżar i Żdżarka po 3. Do terminu *pożoga* (także z modyfikacją rdzenia żeg- i żóg-), czyli wielkiego ognia lub wielkiego pożaru, nawiązuje 19 toponimów (w tym Pożogi i Wyżega po 3); jeśli powtarzalne, to zwykle w tym samym rejonie. Daje to łącznie 144 notowania, a przodują z 59% udziałem regiony: LBL 18, MAZ 17 (tutaj aż 13 od *żdżar* i *zdziar*), ŁDZ 15, PDK 14, MŁP 11, WLP 10. Terminy, określające rodzaj gospodarki żarowej polegający na otrzymywaniu polan metodą cyrhlenia i znacznie rzadziej czertżenia, dały nazwę łącznie 33 miejscowościom (Cyrchla, Cyrchel, Czerteż, Czerchla, ale także w wersji zmodyfikowanej,

jak Cerla, Cerchla, Cychry i in.), głównie w dwóch regionach południowych (MŁP 16 i ŚLK 8).

Mniej liczne są toponimy z rdzeniem Gor- i prefiksem po-, wy-, z-, za- i przy- (100 nazw), a wśród nich większą powtarzalnością wyróżniają się Pogorzałki 9, Pogorzelec 8, Pogorzela 7, Pogorzela i Zagorzyce po 5, Pogorzałka 4, Wygorzele i Zgorzelec po 3, rozproszone w całej Polsce z wyjątkiem LBS, z większą koncentracją w MAZ i PDL (11 i 9) oraz liczbą 1–6 w innych obszarach, podczas gdy takie, jak Ogorzałki, Ogorzelec, Ogorzelice itp. (11 przypadków), grupują się na zachodzie i północy kraju. Toponimów z rdzeniem Pal- odnotowano 49; wypalanie utrwaliło się w 15 nazwach własnych (Wypalanki 5, Wypaleniska 4, Wypalenisko 3, Wypalanka 3) z MAZ, ŁDZ, WLP, ŚLK, KJP, POM i LBL (1–3 wystąpień); nazwy wywiedzione od spalania (17, w tym Spalona 4, Spaleniska 3, reszta po 1–2), występują w większości na południu (PDK, MŁP, ŚLK, DLŚ, w każdym po 3), inne, np. Opalenica, Opalanki, Opaleniec, Opaleniska, Opaleń, Opalkówka są w większości regionów. Grupę uzupełniają 6 toponimów z rdzeniem Praż- (od prażenia, czyli wypalania drzew): Prażmów 3, Prażki i Prażmowo, tylko w ŁDZ, MAZ, LBL i WMZ oraz Stare Prażuchy w WLP.

Duża (275 przypadków; 6,4% kategorii IV), ale stosunkowo jednorodna, jest następna grupa toponimów w podkategorii wywodzącej się od gospodarki żarowej (łazowej), tj. z rdzeniem Łaz- i rzadziej prefiksem pod-, po-, przed-, przy-. Spośród 265 nazw jednoimiennych (jednowyrazowych) aż 116 przypada na Łazy, 23 na Łaziska i 11 na Łaz, inne toponimy mają <10 notowań. Uwagę zwracają regionalne formy, jak Pułazie (MAZ), Pułazie-Świerze i Pułazie-Wojdyły (PDL) czy Rozłazino i Rozłazinko (POM, ZPM). Nazwy z rdzeniem Łaz- w drugim członie są nieliczne – ok. 10 (m.in. Famułki Łazowskie w MAZ, Łapy-Łazie w PDL, Łopaci Łaz w ŚLK, Psary-Podłazy w ŚWK czy Wola Podłazańska w MŁP). Ponad połowa (158; 57,4%) jednostek nazewniczych całej grupy pochodzi z 4 regionów: MŁP 58, PDK 48, MAZ 28, ŚLK 24; w 5 kolejnych (ŚWK 21, ŁDZ 20, PDL 15, DLŚ 13, WLP 11) jest ich 82 (29,8%); reszta przypada na pozostałe z 1–7 notowań w każdym, przy braku w WMZ.

Grupa nazewnicza nawiązująca do pojęć leśnej pustki bądź pustaci obejmuje 187 (4,4%) przypadków, w tym Pustki 57 (MŁP 19, PDK 13, ŚLK 8, ŁDZ 4) i Pustkowie 29 (ŁDZ 11, ŚLK 9, WLP i OPL po 3). Na czele, niemal *ex equo*, są MŁP i ŚLK (nieco >30 toponimów każdy), kolejno zaś PDK, ŁDZ i WLP (21, 20 i 17 notowań). W tych 5 obszarach znaleziono min. 125 przypadków, czyli ok. 67% wszystkich nazw z tej grupy. Wyjątkowo mało (≤5) jest ich w MAZ, DLŚ, ŚWK, LBS i WMZ, brak natomiast w PDL. Polana występuje w 131 (ok. 3%) nazwach miejscowych, a najwięcej powtórzeń mają położone głównie w MŁP (liczby w nawiasach): Polanka – 20 (6), Polana – 18 (9) i Polany – 13 (8); tutaj znaleziono >50 toponimów z tej grupy. Jeszcze tylko dwa południowe obszary (PDK i ŚLK) mają po kilkanaście notowań każdy.

3.2. Toponimy motywowane przemysłem budniczym

O powszechnym rozwoju smolarstwa, zwanego też przemysłem budniczym, świadczy liczba 958 nazw własnych (22,3% innych nazw odleśnych). Jest wśród nich 595 (62,1%) samych toponimów z rdzeniem Bud-, który w niemal 88% występuje w pierwszym członie (Tabela 2), a wyraźnie przodują Budy

Tabela 2 Toponimy związane z przemysłem budniczym, bartnictwem i leśnym pszczelarstwem oraz innymi pożytkami płynącymi z lasu.

Grupa/podgrupa toponimów	1. człon nazwy	Najlichniesze toponimy	2. człon nazwy	Toponimy powtarzalne	Suma
Buda	522	Budy 130, Budki 39, Budziska 17, Buda 5, Budowa 5, Kosobudy 5	73	Nowe Budy 6, Stare Budy 6	595
Smoła	189	Smolarnia 22, Smolniki 14, Smolary 10, Smolnik 7, Smolnica 6, Smolice 5, Osmolin 5	11	Wólka Smolana 3, Wola Smolana 2	200
Popiół, potaż	62	Popielarnia 7, Popielewo 7, Potasznia 5, Popielarze 4, Popiele 4, Popielów 4	6	-	68
Węgiel drzewny	58	Węgliska 9, Węglewo 7, Węglarze 4, Węglin 3, Węglinek 3	2	-	60
Dziegieć, maź	34	Maziarnia 9, Maziarze 5, Maziarka 2	1	-	35
Smolarstwo	865		93		958
Papiernictwo	42	Papiernia 31	3	-	45
Barć, bartnik	103	Bartodzieje 7, Bartniki 6, Bartki 5, Bartków 4, Bartkówka 4, Bartne 4	11	-	114
Pasieka, ul, pszczoła	101	Pasieka 37, Pasieki 24, Ulów 4, Pszczelnik 4, Pszczółki 4	11	-	112
Miód, patoka, воск	83	Patoki 6, Miedzno 4, Miedzno 4, Miednik 3, Miodary 3, Patok 3, Patoka 3	4	-	87
Bartnictwo	287		26		313
Malina	86	Malinowo 13, Malinówka 12, Malinie 8, Malina 7, Maliniec 7, Malinów 5, Malinka 4, Maliny 4	1	-	87
Jagoda	48	Jagodne 8, Jagodnik 6, Jagodno 5, Jagodnica 4	1	-	49
Owoce leśne	134		2	-	136
Chrust	122	Chrusty 19, Chrustowo 7, Chróstowo 4, Chróścina 4	11	Stare Chrusty 2	133
Susz, posusz	66	Osuchów 5, Suszka 4, Podsusze 3, Suśna 3	11	Nowa Sucha 2	77
Chrust, susz	188		22		210
Razem	1516		146		1662

– 130 (PDK 61, LBL 11, MAZ 10, ŚWK i PDL po 8). Jest także >140 nazw, w których drugi człon wskazuje na region geograficzny, sąsiedztwo innych miejscowości lub charakter własności, np. Budy Augustowskie, Budy Łańcuckie, Budy Po-rajskie, Budy Uniejowskie, Budy Prywatne, Budy Rządowe itp.

Znacznie mniej liczne są Budki – 39 (ŁDZ i MAZ po 10, LBL 9, ŚWK 4) i Budziska – 17 (MAZ 7, KJP, LBL i WMZ po 2). Niemal 45% toponimów z rdzeniem Bud- pochodzi łącznie z MAZ (ok. 160) i PDK (min. 100). W kolejnych 6 obszarach (ŁDZ, PDL, LBL, ŚWK, MŁP, KJP) leży >30% miejscowości,

a reszta przypada na województwa południowo-zachodnie i północne.

Smolarstwo (nazwy z rdzeniem Smol-/Smól-, Smoł-) „zapisane” jest w 200 toponimach (4,7% całej kategorii), a największą frekwencję wykazują Smolarnia 22 (WLP 9, ŁDZ 4, MAZ 3), Smolniki 14 (KJP 4, POM 3) i Smolary 10 (WLP 4, KJP 3); po 5–7 wystąpień mają jeszcze Smolnik, Smolnica, Smolice, Osmolin (różne okolice Polski). Nazewnictwo z tej grupy jest popularne w 4 regionach (WLP 32, KJP 25, MAZ 24, POM 16), gdzie występuje >45% jednostek; po ≤10 odnotowano w 8 województwach: WMZ, MŁP, LBS, PDK, DLŚ, OPL, ŚLK i ŚWK – jeden przypadek. Do dziesięciu nawiązuje 13 nazw unikatowych (MAZ 5, KJP 3, ŚLK 2, LBL, ŁDZ i WLP po 1), a z profesją maziarza, inaczej dziegiarza, związane są 22 jednostki nazewnicze w 3/4 z terenu LBL, PDK (po 7) i MAZ (4), w tym Maziarnia 9, Maziarze 5, pozostałe zwykle pojedynczo.

Oprócz smoły i dziegciu także inne produkty wytwarzane w procesie suchej destylacji drewna odegrały sporą rolę w toponimii (128; 3%). W podgrupie nazw wywodzących się od popiołu i potażu (w pisowni regionalnej także potarz, potasz, potaś, potaż) jest łącznie 68 toponimów, odpowiednio 51 i 17, z których tylko Popielarnia i Popielewo osiągnęły po 7 powtórzeń, zaś Potasznia, Popielarze, Popiele, Popielów, Potarzyca – od 3 do 5. Po 6 notowań znaleziono w WLP i ZPM, w pozostałych liczba ta nie przekroczyła 5, w ŚWK i LBS nie ma ani jednego. Druga podgrupa, wywiedziona od węgla drzewnego i sposobu jego wytwarzania liczy 60 toponimów, w tym Węgliska mają 9 notowań, Węgiewo 7, Węglarze 4. Niemal połowa przypadków skupia się w trzech obszarach (MŁP 11, LBL i ŚWK po 7), brak ich w PDL i OPL. W różnych okolicach jest ponadto 10 nazw miejscowych, wszystkie niepowtarzalne, które wskazują na związek z mielerzami (mielerz, mielesz), np. Mielerz, Mieleszki, Mielesznica.

Odniesienie do papieru występuje tylko w 45 (ok. 1,1%) jednostkach nazewniczych (w znacznej części osady leśne i przysiółki), z czego 38 jednoczłonowych; na Papiernię przypada 31 (WLP 7, ŚWK 6, brak w LBS i OPL). Pozostałe nazwy jednoczłonowe, jak Papierek, Papiernik, Podpapiernia, Papierzówka, Papięże czy Papiężówka, ale też dwuczłonowe: Papierny Borek, Papięże-Kolonia oraz Białe-Papięże, Czułów-Papiernia i Ruda-Papiernia, pochodzą z różnych regionów.

3.3. Toponimy motywowane bartnictwem i innymi pożytkami leśnymi

Wszystkich toponimów nawiązujących do leśnego pszczelarstwa jest co najmniej 313, tj. 7,3% nazw związanych z gospodarką leśną (Tabela 2). Od miodu (rdzeń Miod-, a znacznie częściej Mied-) wywodzą się 63 jednostki (Miedzno i Miedźno po 4, Miednik 3, reszta 1–2 razy), od patoki, czyli płynnego miodu – dalszych 15 (Patoki 6, Patok i Patoka po 3), od wosku – tylko 9, ale tych z rdzeniem Barc-, Bart- i pochodnymi jest >110, rozproszonych w całym kraju poza LBL. Na czele są trzy regiony: MAZ (24), WMZ (21) i PDL (15), na południu >10 notowań ma tylko MŁP; z tych 4 obszarów pochodzi 71 toponimów związanych z miodem i barcią. Większą powtarzalnością (5–7 notowań) wyróżniają się tylko Bartodzieje, Bartniki i Bartki. Z kolei nazwę Pasięka nosi 37 miejscowości (w tym MŁP 11, PDK 8, ŚLK, MAZ i ŚWK po 3), zaś Pasięki 24 (ŚLK 10, PDK i LBL po 3), dosyć nierównomiernie rozmieszczonych, z 14 notowaniami w MŁP i ŚLK oraz 11

w PDK (ok. 58% w tych trzech obszarach), z pojedynczymi przypadkami w ZPM, KJP, DLŚ, OPL, WLP i WMZ, przy braku w POM i LBS. Dla ula odnotowano 12 odniesień: Ulesie 6 (MŁP 2, DLŚ, ŁDZ, ŚLK, WMZ) i Ulów 4 (ŚWK 2, LBL i MAZ) oraz Uleś Borzęcin w MŁP i Wólka Ulowska w MAZ. Pszczoła (rdzeń Pszcz-, wyjątkowo Pcz-, tylko Pczelin i Pczelino w DLŚ i LBS), została odnaleziona w 29 nazwach (Pszczelnik 4, Pszczółki 4, reszta sporadycznie), z czego w MAZ, LBL, ŁDZ i ZPM są po 2–4 nazwy z tej grupy.

Grupa toponimów motywowanych owocami leśnymi ma łącznie 136 notowań (87 od maliny, 49 od jagody), co stanowi ok. 3,2% jednostek nazewniczych w opisywanej kategorii. Nazwy z pierwszej podgrupy są obecne we wszystkich regionach z wyjątkiem LBS, najwięcej zaś w LBL, WMZ, MAZ, MŁP i ŚLK (8 do 11 przypadków w każdym); najczęściej powtarzają się: Malinowo – 13, Malinówka – 12, Malinie – 8, Malina i Maliniec – po 7. W podgrupie jagody (w tym Jagodne 8, Jagodnik 6, Jagodno 5 i Jagodnica 4) ponad połowa nazw skupia się w LBL, MAZ, WMZ i ŚWK (po 5–8), żadnej nie odnotowano w LBS, OPL i ŚLK.

Nawiązanie do zbieranego na opał chrustu (regionalnie chrost i chróst) odnaleziono w 133 toponimach, kolejnych 77 zawiera pochodne rdzenia Such- (od przymiotnika suchy), tj. Susz-, Sus-, Suś-. Większą powtarzalność mają Chrusty – 19 notowań (ŚWK 6, KJP 4, WLP i ŁDZ po 3), od 4 do 7 – Chrustowo, Chróstowo, Chróścina; zdecydowana większość to nazwy unikatowe. Nazwy z tej podgrupy są najliczniejsze w ŁDZ i MAZ (po 20), ŚWK, KJP, WLP i LBL (po kilkanaście), za to w ŚLK, LBS, ZPM i WMZ – jedynie sporadyczne. W drugiej podgrupie najwięcej toponimów przypada na MAZ, LBL, MŁP i WLP (odpowiednio 24, 12, 8 i 6, co stanowi 2/3 całości). Tylko Osuchów, Suszka, Suśna, Osuch, Suszewo i Suszyce mają po 2–5 powtórzeń. Grupa ta liczy ogółem 210 toponimów, czyli 8,9% innych nazw odleśnych.

4. Dyskusja

Jako motto pracy, podobnie jak poprzednich z tego cyklu (Czarnecka, 2022a, 2022b, 2023), autorka obrała jedno z polskich przysłów: „Las to ojciec nasz, my, dzieci jego, pójdziemy do niego” (Masłowski, 2003), by wykazać „ojcostwo lasu” w odniesieniu do nazw miejscowości (toponimów) i nazwisk Polaków (antroponimów). Dotychczas badacze podstaw roślinnych w toponimii skupiali się głównie na roli nazw drzew i krzewów oraz określeniach o znaczeniu zbiorowym (kolektywach), odnoszących się do typów lasów bądź drzewostanów (np. Bijak, 2017; Lech-Kirstein, 2015; Magda-Czekaj, 2016; Makarski, 2006; Nowik, 1996; Różycka, 1989; Szczerbowska-Kopacz, 2011). Zdaniem autorki również użyteczne mogą być nazwy miejscowe i osobowe, określające wszelkie przejawy działalności człowieka związanej z lasami. W tych terminach zachowała się informacja o dawnej gospodarce leśnej i zawodach z nią związanych, a także o wykorzystaniu surowców drzewnych i nie drzewnych, jakich dostarczał las. To stanowisko potwierdza znalezienie w analizowanym wykazie nazw miejscowości (*Obwieszczenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji*, 2019) blisko 4,3 tys. jednostek nazewniczych, zakwalifikowanych do omawianej kategorii, czyli ponad 1/4 ogółu odleśnych oraz 2,1 razy więcej niż toponimów z kategorii borowych i 1,8 razy więcej niż tych z kategorii ogólnoleśnych (Czarnecka, 2022a, 2023).

Rycina 1 Akt lokacyjny, karczunek lasu i budowa wsi Żarów na miniaturze z ok. 1300 r. (za: Mucha, 2018).

Duży wpływ na eksploatację lasów, a zatem i nazwy miejscowe, miał rozwój osadnictwa w wiekach średnich. Szczególnie dużą rolę odegrał napływ osadników niemieckich, datowany już na X w. Początkowo do Polski przybywały pojedyncze osoby bądź nieliczne grupy ludzi (duchowni, rycerze, kupcy), co miało związek z powstawaniem klasztorów, które utrzymywały ścisłe związki z macierzystymi instytucjami, także na terenie Niemiec, oraz z zawieraniem małżeństw polskich księży z księżniczkami niemieckimi. W XIII w. nastąpił masowy napływ mieszczan i chłopów, u podstaw którego leżały przyczyny gospodarcze i polityczne. Polscy władcy nie zawsze mogli własnymi siłami zagospodarować rozległe, puste obszary, by zabezpieczyć granice, ale też móc zniwelować różnice gospodarczo-kulturowe między własnym krajem a resztą Europy. Koloniści byli osadzani na prawie niemieckim, początkowo w Wielkopolsce, na Dolnym Śląsku (Rycina 1) i Śląsku Opolskim, następnie na Górnym Śląsku i w Małopolsce; z tych regionów przemieszczali się na północ – na Pomorze, do Prus Wschodnich, a stąd na Mazowsze (Czopek-Kopciuch, 1995). Wystarczy nadmienić, że na kolonizowanych ziemiach, tylko w XIII w., zostało lokowanych na prawie niemieckim niemal 220 miast, z czego na Śląsku 128, w Wielkopolsce 38, w Małopolsce 29, na ziemiach łęczyckiej i sieradzkiej 17, na Kujawach i w ziemi dobrzyńskiej 9 (Bogucka & Samsonowicz, 1986). Pod koniec XV stulecia w Polsce było już ok. 700 miast. Wiązało się to ze wzmożonym pozyskiwaniem drewna. Niedostatek tego surowca na Kujawach utrwalił się nawet w jednym z przysłów: „Na Kujawach nic nie braknie, tylko drewek człowiek łaknie” (*Zbiór przysłów polskich*, 2022). Na stepowie Wielkopolski już blisko 80 lat temu zwracał uwagę Wodziczko (1947). Intensywna deforestacja Kujaw i Wielkopolski w dłuższej perspektywie skutkuje m.in. częstym, chociaż nieregularnym występowaniem okresów bezopadowych oraz niedoborem klimatycznym opadów, który na Kujawach w latach przeciętnych wynosi od 200 do 230 mm, w latach suchych sięga nawet 360–390 mm (Bąk, 2003). Obecnie najwyższą leśność w kraju mają PDK – 38,2% i ŚLK – 32,1%; MŁP i ŚWK nie przekraczają 30%, a WLP, MAZ, KJP i ŁDZ mieszczą się w przedziale 21,4–25,8%. Ogółem najwyższy jest odsetek lasów w zachodniej i północnej Polsce, w WMZ, ZPM, POM i LBS: odpowiednio 31,7, 35,6, 36,4 i 49,3% (*Raport o stanie lasów w Polsce 2020*, 2021).

Największy udział, w liczbie blisko 1,6 tys., mają łącznie określenia wskazujące na wyręb bądź trzebież lasów (Rycina 2), jak też czynności związane z przygotowaniem terenu pod siedliska ludzkie i/lub uprawę gruntu, motywowane terminami:

Rycina 2 Wyręb drzew w Bieszczadach, 1968 (fot. https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/9/91/Bieszczady68-32-Wyrab_drewna.jpg).

zręb, wyręb, poręba, karczunek, polana, pustka, pustać; stowią 36,7% nazw analizowanej kategorii i 10% ogółu nazw odleśnych. Rozmieszczenie nazw miejscowych z tej dużej i bardzo zróżnicowanej podkategorii wskazuje, gdzie wyręb lasów był najbardziej zaawansowany, a pośrednio także, gdzie rozpoczął się najwcześniej. Na tych terenach lasów musiało być dużo i do tego łatwo dostępnych. Przodują 4 regiony, które mają razem ok. 650 toponimów motywowanych wyrębem: MŁP (ok. 230), MAZ (>180), PDK (>130) i ŁDZ (>100). W kolejnych 4 obszarach: ŚLK, WLP, ŚWK i KJP (>60 przypadków każdy), wykazano łącznie ponad dwa razy mniej przypadków (ok. 300 toponimów). Zatem, w 8 rejonach centralnej i południowej Polski jest ok. 950 toponimów (>60% omawianej podkategorii). Jednak tylko nieliczne spośród nich jednoznacznie wskazują na typy eksploatowanych drzewostanów, np. Dąbrowska Poręba, Osiek-Włostybory, Drewnowo-Lipskie (wszystkie w MAZ), Pustki Cisowskie (POM), Pustki Cisowskie-Demptowo (KJP) czy Siekierno-Przedgrab (ŚWK).

Analogicznie do wcześniejszych kategorii toponimów także nazewnictwo nawiązujące do różnych przejawów eksploatacji lasów nie zawsze jest jednoznacznie. Wynika to z procesów historycznych, zachodzącym na naszych ziemiach, jak i przemian językowych, a czasem zwykłych błędów w pisowni, na co zwracano uwagę już wcześniej (Czarnecka, 2022a, 2022b, 2023). W najliczniejszej podgrupie toponimów z rdzennym Rąb-/Ręb-, obok nazw spolszczonych jest wiele staropolskich,

następnie zniemczonych i ostatecznie po 1945 r. zrepolonizowanych (Rymut & Czopek-Kopciuch, 2013; Rymut et al., 2015a, 2015b). Dotyczy to m.in. nazw w POM, KJP i WLP, wywodzących się od terminu *rąb*, tj. 'blizna, krawędź, który uzyskał niemiecką formę Romb i podobne, np. Rąbczyn – d. Rombczino, Rampczino; Rąbież – d. Rambyesch; Rąbin – d. Rambin, Rambyno; Rąbka – d. Rumbki/Rumpki, Rumbke/Rumpke. Z kolei nazwa miejscowa Rąblów (LBL) w zapisach historycznych występuje jako Ramblow, Remblow, Rąblów, Røblow, ale także Wrąblow, Wromblow, Wrąmblow, Wrąblów i in.; może pochodzić zatem od nazwy osobowej Rambel (Rambolt, Rembolt) lub od czynności 'rąbać'. Toponimy z wtórnym rdzeniem Remb- o podobnej etymologii, najczęstsze w centrum kraju (MAZ, ŁDZ, ŚWK), np. Rembelszczyzna, Rembiechowa, Rembielin, Rembielinek, Rembieszów, Rembów itp., zwykle jednak zachowały swoją historyczną postać (Rymut et al., 2015a).

Około 31% wszystkich toponimów wskazujących na deforestację ziem polskich nawiązuje do terminów: *karcz/korcza*, *karczunek/korczonek*, *pień* i *pniak*, *karpa* i *karpina*. Najwięcej odnotowano ich w centrum i na południowym wschodzie (MAZ, ŁDZ, LBL, PDK, MŁP; ≥ 10 w każdym obszarze), gdzie ich etymologia nie budzi raczej zastrzeżeń. Pochodzenie toponimów z rdzeniem Karcz-/Korcza- ma związek z 'odziomkiem, pniakiem pozostającym w ziemi po ścięciu drzewa, także wyrębem przeznaczonym do wykopania odziomków', chociaż można znaleźć wyjątki. Na przykład Korczyna niedaleko Krosna (PDK) przez kilka wieków nosiła różne nazwy, m.in. Cothczina Wola (1392), zniemczoną Kothenkaw (1410), potem Koczina, Kothczyna, Kotczyna (od nazwy osobowej Kotka), Korczijna, a dzisiejsza nazwa pojawiła się dopiero w XVII w., zapewne na podobieństwo nazwy miasta Korczyn lub innej osady Korczyna, również w pow. krośnieńskim, gm. Biecz. Niektóre miejscowości z tej grupy mogły także przyjąć nazwę od *korcza*, rozumianego jako 'krzak' w formie liczby mnogiej (Korcze), bądź też mają związek z *korczakiem*, którym to mianem, w pewnych okolicach MAZ, PDL czy KJP określano 'naczynia, najczęściej z kory, z wydrążonego drzewa', jak kubek, puchar, czara, misa, czerpak (Rymut, 2003). W rejonach zachodnich i północnych, w omawianej i innych grupach toponimicznych, obecne są różne formy nazw miejscowych, zarówno spolszczone i/lub zrepolonizowane, przykładowo Karczyn (DLŚ), wcześniej m.in. de Cartyn, de Karcin, Kartin, Karzin, Kartzen, Karzen; Pniewy (WLP) – d. Pinne; Pustniki (WMZ) – kolejno Paistenic, Pustnick, Pustnicken, Pustnik; Pustowo (POM) – d. Pustow i Püstow, jak i takie, które zachowały staropolskie, niekiedy zmodyfikowane brzmienie, np. Karczyn i Karczewo (KJP), Pniaki/Pniacky (POM), Pniów (ŚLK) i wiele innych (Rymut, 2001, 2003; Rymut & Czopek-Kopciuch, 2013; Sulimierski et al., 1890–1892a, pp. 835–838; Sulimierski et al., 1890–1892b, pp. 331–337). Świadczy to o wzajemnym przenikaniu, zapożyczeniu i nakładaniu się dialektów słowiańskich i niemieckich (turyńskiego, saskiego, śląskiego, czeskiego, pruskiego i in.). Jak pisze Czopek-Kopciuch (1995), leksem³ języka-dawcy mogą być przenieszone do języka-biorcy i odwrotnie. Nazwy własne transferowane z jednego języka do drugiego były niekiedy „tłumaczone”, tzn. ich komponenty oddawano za pomocą słownictwa

³Leksem, z gr. *léxis* – 'wyraz', czyli abstrakcyjna jednostka systemu językowego. Retrieved February 10, 2023, from <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/leksem;3931450.html>

języka przejmującego, na co zwracano uwagę już we wcześniejszych pracach (Czarnecka, 2022a, 2022b, 2023).

Na tych samych terenach występują dość licznie spolszczone nazwy niemieckie wskazujące na *polanę* jako 'miejsce w lesie, gdzie drzewa wycięto' (*Słownik pojęciowy języka staropolskiego*, 2011–2015) lub 'pole wśród gór albo lasów, albo na górze' (Rymut & Czopek-Kopciuch, 2013). Przykładowo, miejscowości Polany w DLŚ nosiły nazwę niemiecką *Brand*, czyli 'polana' lub 'pogorzelsko', którym to mianem określano osady powstałe po wypalaniu lasu; nazwy z grupy Polanica w tym samym regionie wywodzą się od niem. *Heide* – 'pustkowie'; Polanki w POM to Pelonken, spolonizowane jako Pielonki, które obecną nazwę otrzymały po wojnie; Polanowice (KJP), średniowieczne Polanoucice, późniejsze Polanowycze lub Polanowicze, w okresie pruskim nosiły miano Polanowitz, ale już Polańczyk (PDK) to dawne Polyeszczanskie/Polieszczanskie, co może wskazywać na wyrażenie 'po leszczy', tzn. od *leszcza* – 'leszczyna' (Rymut & Czopek-Kopciuch, 2013). Spolszczone zostały niektóre nazwy nawiązujące do przesieki lub przysieki, które historycznie miały bardzo różne postaci, jak Przesieka (WLP) – d. Prosszekel; Przysiek (DLŚ) – kolejno Prissecz, Przyschetz, Prieschatz itp.; Przysiek (KJP) – d. Prseschek, Pusseck, Preszecke, Przeseck, Przesiek i in.; Przysieka (WLP) – m.in. Preseca, Przeseky, Pressyeka, Przesziecha. Trudno jednak nie zauważyć, że te i podobne toponimy wskazują na próbę wspomnianego wyżej „tłumaczenia” na język niemiecki używanych przez miejscową ludność określeń dla 'lasu zawałonego wyrębami dla obrony' lub 'leśnej przecinki jako drogi, granicy'.

Pewne wątpliwości może budzić etymologia jednostek nazwicznych z rdzeniem Karp-, a zwłaszcza Karpaty, tożsama z nazwą pasma górskiego, którą wywodzi się od (1) nazwy dackiego plemienia Karpów, zamieszkujących tereny Karpat Wschodnich w pierwszym tysiącleciu naszej ery lub (2) indoeuropejskiego słowa *korpata* oznaczającego 'górze, skałę'⁴. Tymczasem, spośród 8 jednoimiennych toponimów Karpaty, tylko 2 pochodzą z PDK i MŁP; w tym drugim obszarze odnotowano jeszcze 3 inne nazwy z tej grupy: Karpieńcowa, Karpierzowa i Karpowiczówka. Wszystkie pozostałe miejscowości leżą w terenach od Karpat odległych (w MAZ 9, ZPM 5, ŁDZ 4, KJP i POM po 3, reszta rozproszona w innych obszarach z wyjątkiem ŚLK i LBS), trudno zatem wiązać ich nazwy z nazwą pasma górskiego. Nie można wykluczyć, że niektóre pochodzą od nazwy ryby – karpia *Ciprinus carpio*, który pojawił się w Polsce już w XII w., wraz z przybyciem zakonu cystersów.

W aktualnym rejestrze form ochrony przyrody (*Centralny rejestr form ochrony przyrody*, 2022) figurują liczne obiekty z całego kraju, w nazwach których znaleźć można nawiązanie do eksploatacji lasów; zwykle wzięły one swoje miano od istniejących wcześniej pobliskich miejscowości lub uroczysk, co należy odnosić także do innych, wymienianych dalej, nazw chronionych obiektów. Są wśród nich rezerваты: Torfowisko Rąbień (ŁDZ), Osiek (WMZ), Ostrów Trzebielski (POM), Jezioro Trzebidzkie (WLP), Karczówka i Polana Polichno (ŚWK), Polanki i Pniów (PDK), Polana Siwica (ŁDZ), Pniewski Ług (LBS), Pusta Wielka (MŁP), Pustelnik (WLP), Diabelskie Pustacie (ZPM); pomniki przyrody, np. Zaremba (WLP) czy Dąb Rębajły (ŚWK), Pustelnik (POM,

⁴Karpaty. Retrieved November 10, 2023, from <https://pl.wikipedia.org/wiki/Karpaty>

DLŚ); użytki ekologiczne: Porąbski Moczar i Przerębska Huta (POM), Karczunek, Korczunek, Korczowskie i Pniaki (PDK), Tragiczna Polana (LBS), Zadrzewienia śródpolne Komorniki-Trzebcz (DLŚ), ale też obszary Natura 2000, m.in. Polygon Rembertów (MAZ), Polana Biały Potok (MŁP), Polany Puszczy Bolimowskiej (ŁDZ), Zamorze Pniewskie (WLP), Diabelskie Pustacie (ZPM) i in.

Nazwiska, a wcześniej przezwiska czy przydomki, były motywowane nazwami pospolitymi wywodzącymi się z polszczyzny staropolskiej lub z gwary, cechami ludzi i ich nawykami, nazwami zwierząt i roślin (zwłaszcza drzew), zjawiskami przyrody, przedmiotami, zawodami itd. (m.in. Bijak, 2017; Kowalik-Kaleta, 2007; Kowalik-Kaleta et al., 2007; Łuc, 2016; Magda-Czekaj, 2016; Makarski, 2006; Naruszewicz-Duchlińska, 2012; Nowik, 1996; Zawadzki, 2002). Wiele z nich ma podobne pochodzenie jak nazwy topograficzne. O powszechnym procederze wycinania i karczowania lasów świadczą liczne antroponimy, zapisane w wiekach średnich, głównie w trzech regionach geograficznych: WLP, MAZ, MŁP, co koresponduje z kształtowaniem się naszej państwowości i chronologią rozwoju dużych ośrodków osadniczych (Gniezno, Poznań, Kraków, Płock, Warszawa). W kolejności notowane były (Kowalik-Kaleta, 2007; Kowalik-Kaleta et al., 2007): Rąbiel i Rębziel (1244), Karczowic, Karczewic (1280), Trzebic (1317), Zarębka (1335), Zaręba i Zaruba (1352), Osiek (1354), Karcz (1370), Rębacz (1389), Rębisz (1406), Rąbczyński i Rębocic (1414), Przesieka (1424), Trzebiński i Trzebiński (1466), Porębała (1494) i Rąbkowski (1497). Grupa nazw osobowych, jak i miejscowych, związanych z wyrębem i trzebieżą, okazała się najliczniejsza wśród najstarszych nazwisk odleśnych, co tylko potwierdza stanowisko autorki, że nie należy pomijać tego tropu w rozważaniach nad historią polskich lasów. Również współcześnie nazwiska z tej grupy są liczne i popularne, zwłaszcza Karpiński (20,5 tys.), Karczewski (13,4 tys.), Zaremba (12,2 tys.) i Zaręba (11 tys.), odpowiednio 18., 27., 29. i 31. miejsce wśród ogółu odleśnych. W drugiej pięćdziesiątce znalazły się Porębski, Polański (to drugie może pochodzić także od terminów *Polak* lub *Polanin*, czyli mieszkaniec Polski; Zawadzki, 2002), Karcz, Zarębski, Poręba (w przedziale 5–7,1 tys. notowań każde), w drugiej setce Pieńkowski, Osiecki, Karpowicz, Korcz, Pniewski, Obrębski, Rębisz (2,6–4,6 tys.), a poza nią jeszcze Karpiuk (podobnie jak Karpiński i Karpowicz może po części pochodzić od nazwy ryby karpia), Trzebiatowski, Rapała, Polanowski, Pieniak, Rębacz, Rembisz, Trzebiński, Pieńkosz i Pieńkos (1–2 tys. każde). Ogółem wymienione wyżej nazwiska nosi 102,8 tys. obywateli Polski. Wobec licznych modyfikacji antroponimów wskazujących na pień, pieńki, pniak (oprócz wymienionych wyżej jeszcze m.in. Pieniek, Pniak, Pieńczykowski, Pieńko, Pieńczewski, Pieńczuk, Pieńczak, Pieńkus, Pieńkoś, Pień, Pieńdak, Pniakowski, wszystkie z liczbą poniżej 1000, niektóre nawet poniżej 100 notowań), nie można wykluczyć, że i nazwisko Piękoś (może przekształcona wersja nazwiska Pieńkoś), które nosi 2,3 tys. Polaków, należałoby zaliczyć do tej grupy.

Odnotowano jeszcze łącznie 1,6 tys. posiadaczy nazwisk Zmuda-Trzebiatowski, Żmuda-Trzebiatowski i Jutrzenka-Trzebiatowski (*Nazwiska występujące w rejestrze PESEL*, 2022). Według opinii Rymuta (1987) toponim Trzebiatów, a więc i nazwisko Trzebiatowski (oraz podobne), pochodzą od nazwy osobowej Trzebieszaw lub Trzebiemir. Nazwa Trzebiatów występuje w dwóch regionach: ŁDZ i ZPM 2,

niekoniecznie więc wszędzie musi pochodzić od podanych tu imion. Wprawdzie w pierwszej nazwie osobowej jest rdzeń -sław ('sława'), w drugiej -mir ('pokój'), a badacze tłumaczą, że może dotyczyć to niszczenia wrogów lub oczyszczania od wrogów, to jednak na pierwszym miejscu stoi trzebież (synonim karczowania, niszczenia itp.). Nawet jeśli któryś z toponimów wywodzi się od nazwy osobowej, to wydaje się, że jednak proces trzebieży oraz miejsca po niej były zdecydowanie wcześniejsze i częstsze niż obecność ludzi o imionach, przezwiskach, przydomkach bądź nazwiskach Trzebieszaw lub Trzebiemir. Zdaniem autorki można dopuścić myśl, że ktoś osiedlający się w miejscu po trzebieży puszczy lub w sąsiedztwie takowej, mógł przyjąć imię od nazwy miejsca. Zresztą Rymut (1987) także podaje, że początkowo nazwa osobowa brzmiała Trzebież, a nazwa miejscowa Trzebieżów, co jest bliższe stanowisku prezentowanemu przez autorkę tekstu. Ponadto nazwiska Trzebiński, Trzebuński, Trzebuchowski i in. były notowane w innych regionach Polski (Cieślakowa, 1990–2005a).

Około 240 toponimów nawiązuje do pozyskiwanego surowca, czyli drewna (według *Słownika pojęciowego języka staropolskiego*, 2011–2015 to 'materiał drzewny', ale też 'drzewo rosnące'), części drzewa (kłoda, kłoc, konar), oraz odpadów drzewnych (drzazgi/trzaski, sęki). Przeważająca większość z nich, poza nazwami niektórych jednostek osadniczych w dawnym zaborze pruskim, zachowała staropolskie, czasem zmodyfikowane brzmienie (Rymut, 1997). Także dla kłody i kłoca stwierdzono porównywalną liczbę odniesień jak dla drzewa/drewna. Według niektórych onomastów *kłoda* i *kłoc* to wyrazy o różnym pochodzeniu, jednakże zdaniem autorki terminy te najwyraźniej mogły być i są obecnie używane zamiennie. Oto niektóre staropolskie znaczenia terminu *kłoda*: 'pień, kłoc, słup'; 'dyl, gruba deska, którymi wykładano powierzchnię mostów'; 'miara objętości równa połowie kłody, naczynie tej objętości'; 'pień wydrążony, rodzaj beczki; miara płynów, zboża, soli i ryb'; podobnie *kłoc* oznacza m.in. 'ścięty, obrobiony pień'; 'część drzewa (rosnącego lub ściętego) od korzeni do gałęzi' (*Encyklopedia PWN*, 2023; *Słownik pojęciowy języka staropolskiego*, 2011–2015). Współcześnie *kłoda* to inaczej 'pień zrąbanego lub zwalonego drzewa bez gałęzi; ul z wydrążonego odcinka pnia drzewa'; 'pień, pierwotny ul z wydrążonego odcinka pnia drzewnego' lub w leśnictwie – 'odcinek strzały drzewa o dł. 2,7–6,0 m'⁵. Wyraz *kłoc* objaśniany jest jako 'pień zrąbanego drzewa, ociosany z gałęzi i kory; też: odcinek tego pnia'⁶; w ujęciu botanicznym to 'kłoda drewna, pień drzewa, kłoda, pień ociosany z gałęzi', natomiast w ujęciu technicznym: bal, belka, bela, część pnia drzew, odcięta piła, dyl, kawał drewna z pnia zwalonego drzewa, kawał grubego drewna, klocek, pał, słup, krągłak, kłoda, ociosany pień drzewa, pieniek, pniak, okrągłak, bierwiono i in.⁷

Zaskakująco mała liczba toponimów związanych z istnieniem zawodów drwala i tracza nie jest argumentem przeciwko powszechności wyrębu lasów; dowodzi raczej, że osady zakładane przez tych wyspecjalizowanych robotników leśnych

⁵ *Kłoda*. Retrieved November 10, 2023, from <https://sjp.pwn.pl/sjp/kłoda;2471628.html> oraz <https://encyklopedia.pwn.pl/encyklopedia/K/C5%82oda.html>

⁶ *Kłoc*. Retrieved November 10, 2023, from <https://sjp.pwn.pl/sjp/kloc;2471480.html>

⁷ *Kłoc*. Retrieved November 10, 2023, from <https://krzyzowka.net/haslo-do-krzyzowki/Kloc#g2271-botanika> oraz <https://krzyzowka.net/haslo-do-krzyzowki/Kloc#g9353-technika>

musiały powstawać wtedy, gdy większość istniejących miała już swoje nazwy. Odnaleziono natomiast 10 razy więcej nazw miejscowych, które wywodzą się od narzędzi używanych przy wyrębie lasów (piła, topór, siekiera), z dominującą frekwencją w regionach przodujących pod względem nazewnictwa związanego z wyrębem i trzebieżą: w MAZ, WLP, MŁP, ŚLK, ŁDZ, rzadziej w KJP, ZPM i ŚWK. Nie podlegały zatem tak drastycznym przemianom językowym, jak w przypadku jednostek osadniczych pozostających przez długi okres pod wpływem pruskim/niemieckim, np. Siekierowice i Siekierzycy w DLŚ, zmienione jako Schickerwitz i Seckerwitz, po wojnie zrepolonizowane (Rymut et al., 2016).

Nazwa miasta Piła (WLP) pochodzi od wyrazu *piła* oznaczającego oprócz prostego narzędzia także m.in. poruszane wodą urządzenie mechaniczne do tarcia drewna lub kruszenia rudy żelaznej (Rymut, 1987). Miejscowość powstała prawdopodobnie w XIV w. jako osada przy tartaku eksploatującym puszcę w miejscu starej osady rybackiej⁸. Jest też miejscowość Piława (DLŚ), od XIII w. znana jako Pilaua, Pilavia, której nazwa ma pochodzić od rzeki Piławy, ta zaś od terminu *pilić*, tj. ‘naglić, przynaglać’ (Rymut, 1987). Ten badacz nie odnosi się do etymologii toponimu Piława, miasta w MAZ, natomiast w *Słowniku Królestwa Polskiego...* (Sulimierski et al., 1890–1892b, p. 130) można znaleźć informację pomocniczą – „gm. i par. Osieck”, co nawiązuje do staropolskiego terminu *osiek*, czyli ‘przysieka, zasiek’. Niektórzy onomaści sugerują pochodzenie tej nazwy od herbu Piława, którym pieczętował się ród Potockich (na tym terenie zamieszkiwał hr. Aleksander Potocki); zresztą do herbu Złota Piława nawiązuje herb miasta, ustanowiony w 1990 r. Jest też inne wyjaśnienie: nazwa miejscowości Piława może wywodzić się od zle wymawianego przez osadników niemieckich (zamieszkałi tu na początku XIX w.) słowa “piła”⁹.

Liczne nawiązania do omawianych wyżej terminów odnajdziemy w nazwach rezerwatów przyrody: Drzewce i Starodrzew Dobieszyński (MAZ), Starodrzew Szyndzielski (PDL), Kłodne nad Dunajcem (MŁP), Śnieżnik Kłodzki (DLŚ), Dolina Kłodawy (POM), Topór (LBL), Torfowisko Toporzyc (ZPM), Piłackie Wzgórze i Piłaki (WMZ); obszarów Natura 2000, np. Drewniki (LBL), Opolska Dolina Nysy Kłodzkiej (OPL), Dolina Kłodawy (POM), Doliny Łabuńki i Topornicy (LBL), Dolina Piławy (WLP/ZPM); pomników przyrody, jak Drzewa Księżnej Izabeli (MAZ), Drzewo Czarownic (ZPM), Drzewo Bosego Pielgrzyma (ŚLK), Drzewiec (DLŚ), Sopocki Drzewiec (POM), Drzewo Zwierzeń (KJP), Dąb szypułkowy Konary (WLP) oraz użytków ekologicznych, m.in. Bagno Drewniany Mostek i Bagno w Trzaskach (ZPM) i in. (*Centralny rejestr form ochrony przyrody*, 2022).

Już w *Bulli gnieźnieńskiej* (1136) zapisano nazwę miejscową *Drvalevo* (WLP). W źródłach średniowiecznych zachowane są także nazwy osobowe wywodzące się od terminów: *drewno* (w staropolszczyźnie, jak wspomniano wcześniej, jest to zarówno ‘materiał drzewny, jak i drzewo rosnące’), *drwal* oraz *trzaska* (Kowalik-Kaleta, 2007; Kowalik-Kaleta et al., 2007): Trzaska, Trzeska (1325–1327), Drewno (1382), Drwal (1398), Drewnianka (1438), Drwalowa (1480). Współcześnie

⁸ *Piła*. Retrieved November 22, 2023, from https://pl.wikipedia.org/wiki/Pi%C5%82a_%28miasto%29

⁹ *Miasto i Gmina Piława*. Retrieved November 10, 2023, from <https://www.pilawa.com.pl/miasto-i-gmina/poznaj-miasto-i-gmine-pilawa/herb-pilawy>

jest kilkanaście dosyć popularnych nazwisk z tej grupy, które nosi ponad 56 tys. Polaków (*Nazwiska występujące w rejestrze PESEL*, 2022): Drzewiecki (40. pozycja w rankingu odleśnych; 9 tys. osób), Sęk (miejsce 61.) oraz Sękowski (łącznie 11 tys.), Konarski i Konarzewski (razem 8,1 tys.), Kloc i Klocek (7,4 tys.), Trzaska i Trzaskowski (7 tys.), Drewniak i Drewnowski (5,6 tys.), Drzazga i Drzyzga (5,1 tys.), Kłoda i Kłodziński (3,2 tys.) – poza pierwszą setką. Zdaniem Zawadzkiego (2002) nazwisko Drzewiecki (znane od XIV w.) ma trudny do ustalenia źródłosłów (być może od nazwy heraldycznej lub topograficznej, np. Drzewce, Drzewica), z kolei Konarski może pochodzić zarówno od słowa *konar*, tj. ‘odgałęzienie pnia, duża gałąź’, jak i od staropolskiego *konarz* – ‘hodowca koni’ lub *konarski* – ‘zarządca stajni’. Jest to kolejna wskazówka, że niekoniecznie wszystkie nazwy topograficzne mają też pochodzenie odleśne.

Drwal i tracz, a zwłaszcza narzędzia, jakimi posługiwali się ci robotnicy leśni przy eksploatacji lasów i obróbce drewna, również mają znaczące odbicie w antroponimach (*Nazwiska występujące w rejestrze PESEL*, 2022); posiada je blisko 49 tys. osób. Wprawdzie nazwiskiem Drwal legitymuje się obecnie tylko 1,3 tys. mieszkańców, ale już nazwiska Tracz i Traczyk nosi łącznie 12,3 tys. osób. Liczne są nazwiska z rdzeniem Pil-/Pił-, w tym Pilarski (9,2 tys.; miejsce 39. wśród odleśnych), Piłat (7 tys.; miejsce 57.; bardziej prawdopodobne wydaje się jego pochodzenie od piły niż postaci rzymskiego prefekta Judei, Poncjusza Piłata) i Pilarczyk (4,6 tys.; miejsce 97.), a w trzeciej setce jeszcze Pilecki, Pilarz i Pilichowski (razem 5,3 tys. notowań). Mniejszą frekwencją mają: Siekierski, Siekierka i Siekiera (4,9 tys.) oraz Topór i Toporowski (3,3 tys.).

Bogate jest nazewnictwo związane z gospodarką żarowo-wypaleniskową, na co wskazuje rdzeń *Żar/Żor-*. System ogniowy (gospodarka łązowa, trzebież żarowa), jako jeden z pierwszych rolniczych systemów użytkowania roli, był stosowany na terenach zalesionych już w okresie kopienictwa, tzn. w neolicie (Nowicka, 2006). Na ziemiach polskich nazwy motywowane terminami: *żar/żary*, czyli ‘miejsce po wypalonym lesie, teren wypalony’, ale również *żzar/zdzar/żdżar* i *zdziar* – ‘las, zarośla wypalone pod uprawę; pożoga (pożega) – ‘podpalenie budynków, lasów itp., wielki ogień, pożar’; *ożegać, ożec* – ‘palić’; *gorzeć, gorzeć* – ‘płonąć, palić się’ (Makarski, 2019; *Słownik pojęciowy języka staropolskiego*, 2011–2015), odnaleźć można przede wszystkim w toponimii rejonów środkowo-wschodnich i południowych: w LBL, MAZ, ŁDZ, PDK, WLP jest ich po ≥ 10 , podczas gdy w POM, KJP i OPL tylko po ≤ 5 .

Nie uwzględniono w przedstawionej analizie takich toponimów z rdzeniem *Żar-*, jak Żarnowiec, Żarnów, Żarnówka, Żarnowa, Żarnowica itp., ponieważ ich etymologia nie jest jednoznaczna: mogą pochodzić od pospolitego w wielu rejonach żarnowca (przede wszystkim ż. miotlastego *Sarothamnus scoparius*¹⁰); od nazw innych obiektów fizjograficznych, jak potok Żarnowiec w Beskidzie Śląskim czy szczyt Żarnowiec w tym samym pasmie górskim, albo źródło o tej nazwie (jedyne w WLP źródło typu wywierzyzkowego w pobliżu miejscowości Żarnowiec na skraju Wielkopolskiego Parku Narodowego). Niektóre miejscowości, zwłaszcza leżące nad rzekami, na których zwykle były młyny, swoje miano mogły przyjąć od żaren, m.in. Żarnówka k. Myślenic nad dopływem Skawy; Żarnowica k. Miechowa nad rz. Dłubnią; Żarnowica k.

¹⁰ Nomenklatura roślin naczyniowych za Mirek et al. (2002).

Olkusza nad Pilicą (wszystkie w MŁP); Żarnowiec k. Krosna (PDK) nad rz. Jasiołką; Żarnowo, cz. Augustowa (PDL) nad rz. Żarnówką i wiele innych. Nad rzekami położone są też niektóre miejscowości uwzględnione w statystyce, jak Żarki (ŁDZ) nad rz. Widawką, dopływem Warty; Żarki (ŚLK), gdzie jest obecnie Muzeum Dawnych Rzemiosł Stary Młyn¹¹; Żary k. Rybnika (ŚLK) nad rz. Rudą, zwane niekiedy Żóraw, wcześniej niem. *Sohrau in Ober Schlesien* i in. (Sulimierski et al., 1890–1892c, pp. 736–748; p. 831), co tylko potwierdza regułę, że ze względu na zapotrzebowanie na wodę osadnictwo często związane było z dolinami rzek. Zaliczenie danego toponimu do omawianej grupy jest więc dość arbitralne. Nie wzięto też pod uwagę nazw z podgrupy Żerniki, które pochodzą od terminu *żerdniki* lub *żyrdniki*, określającego ludność służebną księcia. Ludzie ci zajmowali się przygotowaniem, transportem żerdzi i rozbijaniem namiotów dla podróżującego władcy lub jego urzędników (*Słownik pojęciowy języka staropolskiego, 2011–2015*). Również spolonizowana nazwa Żerniki (niem. Neukirch) – osiedle we Wrocławiu, pochodzi od słowa *żerdź*, a Żerniki w LBL, pow. tomaszowski, od ukr. *Жернику* – *Żer-nyky*.

O ile toponimy motywowane wypalaniem (nieliczne także prażeniem) dość jednoznacznie wskazują na tę formę dawnej gospodarki leśnej, to wydaje się, że część nazw miejscowych nawiązujących do pożaru i pożogi oraz pogorzelska, może mieć pochodzenie wtórne. Wszak pożary często miały miejsce w terenach już zasiedlonych, a na powstałych pogorzelskach ludzie odbudowywali swoje siedziby, nadając im stosowną do zaistniałej sytuacji nazwę. W ciągu kilku wieków nazwy miejscowe na tzw. Ziemiach Odzyskanych zmieniały się dość często; obok form naśladujących staropolskie, np. Pożegowo (LBS) – kolejno Posegovo, Pozegowo, Pożegowo, są nazwy zmienione i zrepolonizowane, np. Pożarzyce (DLŚ) – w średniowieczu m.in. Posarisc, Pozerycz, Pozaricz, potem Poseritz, jak też spolonizowane po II wojnie, np. Pożarów (LBS), d. Brandstatt, Brennstadt, od niem. *Brandt* – ‘pożar, pogorzelsko’ lub *brennen* – ‘palić’ (Rymut & Czopek-Kopciuch, 2013). Z kolei niektóre jednostki nazewnicze z rdzeniem Pal- i wtórnym Pał- (ten znaleziono tylko w dwóch nazwach miejscowych – Opałkówka w PDK i Na Opałkówkę w MŁP), mogą się wywodzić od opalania, ale też opału (drewna opałowego), które zapewne składowano i sprzedawano w określonych miejscach. Niezależnie jednak od tych zastrzeżeń, u podstaw lokalizacji takich miejscowości leżała pierwotna forma gospodarki, tj. wyrąb lasów. Nazwa osobowa Pogorzelski (od *pogorzelec*, tzn. ‘ten, który utracił dom, majątek w wyniku pożaru’), znana jest od XIV w., podobnie jak Pogorzała, Pogorzalkowicz i Pogorzały (Kowalik-Kaleta et al., 2007). Obecnie najczęstsze w tej grupie nazwisko Pogorzelski nosi 6,5 tys. osób, a Pogorzelec nie przekracza 1000 wystąpień. Inne antroponimy, tj. Opaliński, Opałka i Opała (2. i 3. setka odleśnych), mają w sumie ok. 8,4 tys. notowań (*Nazwiska występujące w rejestrze PESEL, 2022*).

Istnieją także inne regionalne terminy, określające rodzaj gospodarki żarowej polegający na tworzeniu polan przez wypalanie lasu, tj. cyrhlenie (np. Krukar, 1994; Paryski & Radwańska-Paryska, 2004; Rieger, 1993). Ten sposób ich uzyskiwania miał miejsce w Karpatach, stąd też nazwy z tej grupy skupiają się w dwóch regionach: MŁP i ŚLK (mniej

liczne); pojedyncze, nieco zmodyfikowane, odnotowano np. w ŚWK (Cerle), PDL (Czerlonka), MAZ i ZPM (Cychry, Cychrowska Wola). W części wschodniej pasma czynność tę nazywano czerteżeniem, które „zapisało się” w 5 nazwach miejscowych w MŁP i PDK (jeden wyjątek: Czerteż w PDL). Wypalanie lasu było najprostszym sposobem otrzymania polany, jednak nie tak łatwym, jak mogłoby się to wydawać. Należało bowiem postępować tak, aby utworzyć polanę tylko na zaplanowanym obszarze, nie doprowadzając do spalenia całego lasu. Metodę tę stosowali Wołosi, którzy przybyli w Karpaty na przełomie XIV i XV w. Proces cyrhlenia odbywał się w kilku etapach. Najpierw na upatrzonym obszarze odłupywano korę z drzew (mniej więcej do wysokości człowieka), a rosnący pomiędzy drzewami podszyt i wyższe rośliny zielne były podcinane lub wyrwane. Podcięte krzewy, nalot i podrost drzew oraz rośliny runa usychały, podobnie jak odarte z kory drzewa. W kolejnym roku najlepsze drzewa były ścinane i wykorzystywane jako budulec na szałas, a resztę lasu w odpowiednim momencie podpalano. Na polanach wypasano kozy, owce i bydło, bez karczowania pni obumarłych drzew, które były sukcesywnie wyrąbywane na opał w bacówkach. Ostateczny wygląd polana przybierała dopiero po kilkudziesięciu latach.

Wydawać by się mogło, że nazwy z rdzeniem Łaz- (aż 127 jednoimiennych toponimów Łazy i Łaz) nie mają większego związku z procederem wypalania lasów. Tymczasem termin *łaz* oznacza ‘grunt uprawny na miejscu wyrobionym w lesie, czyli wyciętym i wypalonym’, ‘miejsce po wykarczowanym lesie’ (Rymut, 2005); *łazy* to inaczej ‘obszary roli otrzymywane przez wypalanie pokrywających je krzaków i drzew; zakładane na nich osady zatrzymywały często to nazwisko’ (Sulimierski et al., 1890–1892d, p. 624). Wymienić trzeba także nazwy Łazisko i Łaziska – od terminu *łazisko*, tj. ‘miejsce, gdzie poprzednio był łaz’; Łaziec – ‘mały łaz’ czy Łazie – ‘wolne od drzew miejsce w lesie; nowizna’. Są w tej grupie również mniej oczywiste jednostki nazewnicze, jednak i one mają związek z lasem i jego eksploatacją omawianą metodą, np. Łazęki (od *łazęka* – ‘chłop nieosiadły na stałe, karczujący i wypalający drzewa, przygotowujący grunt pod uprawę zboża, chłop prowadzący gospodarstwo na łazach’; ludzi tych nazywano też poprażnikami, od prażenia, wypalania drzew), a nawet Łaznia (wieś k. Skierniewic w ŁDZ, powstała na dawnych łazach), chociaż w znaczeniu topograficznym mianem *łaznia* określano w dawnej polszczyźnie ‘miejsce kąpieli w rzece’ (Rymut, 2005). Toponimia wskazująca na gospodarkę łazową (min. 275 przypadków) koncentruje się w rejonach górskich: w MŁP, PDK i ŚLK (obszar karpacki; ponad połowa tej grupy), mniej popularna jest w pasie wyżyn środkowej Polski – w MAZ, ŚWK, ŁDZ i LBL, czyli w rejonie Wzniesień Południowomazowieckich (m.in. Wzniesienia Łódzkie, Wysoczyzna Rawska), Gór Świętokrzyskich oraz Wyżyny Lubelskiej i Roztocza. W DLŚ znaleziono tylko 8 toponimów, jednak nie w obszarze Sudetów, lecz na ich przedpolu lub na pograniczu z WLP, gdzie podobnych nazw jest 11.

Tak jak w innych grupach toponimów i w tej są liczne nazwy staropolskie, głównie w centrum i na wschodzie, ale też zmienione i zrepolonizowane bądź niemieckie spolonizowane po 1945 r. (Rymut, 2005). Są wśród nich m.in.: Łaziska (DLŚ) – w średniowieczu *Lazizka*, *Losicz*, potem *Lossig* i *Looswitz*; Łazisko (DLŚ) – od XVIII w. kolejno *Lasicken*, *Lasicken*, *Lazisken*, *Lazisko*, *Lichtenhain*; Łaziec (ŚLK) – d. *Lazucz*, *Laziecz*, od 1564 *Łaziec*; Łazów (ŁDZ) – d. *Lassow*,

¹¹ Żarki. Retrieved November 22, 2023, from <https://pl.wikipedia.org/wiki/%C5%BBarki>

Laszewo, Łazow, Laszow, Łazow; Łazice (ZPM) – nazwa wprowadzono urzędowo, wcześniej niem. Tannenhof, od *Tanne* ‘jodła’, chociaż można mieć wątpliwość co do występowania tego gatunku drzewa na Pomorzu (por. Czarnecka, 2023 i cyt. tam literatura). Warto jednakże podkreślić, że tylko ok. 10% toponimów z tej grupy przypada na tzw. Ziemię Odzyskane, a żadnego nie odnotowano w WMZ.

Niektóre toponimy z rdzeniem Łaz- mogą wywodzić się od innych pojęć, są jednak liczne wskazania na ich odleśne pochodzenie (nazwy drzew, typy lasów, różne przejawy gospodarki), zawarte w nazwach wsi/miast, których są częściami lub przysiółkami, gmin i/lub powiatów, na terenie których leżą. Oto przykłady z różnych rejonów kraju, tych z licznym, jak i ubogim nazewnictwem z omawianej grupy: Łazy w. Buczyzna, Łazy w. Borzęcin, pow. brzeski, Łazy w. Laskówka Chorańska, gm. Dąbrowa, Łazy w. Podlesie i Łazy-Jawor (wszystkie w MŁP); Łazy w. Humniska i Łazy w. Zmiennica, gm. Brzozów, Łazy w. Jawornik-Przedmieście, Łazy w. Bukowsko, Łazy Dębowieckie w. Dębowiec, Łazy w. Korczyzna (PDK); Łazy w. Dąbrowa, Łazy w. Olszewo-Borki, Łazy w. Lesznowola i Łazy Leśne (MAZ); Łażno gm. Jelcz-Laskowice (DLŚ); Łazy w. Jasienica, Łazy m. Dąbrowa Górnicza, Łazy gm. Czerwionka-Leszczyny, Łazy w. Porąbka, Łazy w. Strzebiń i Łaziska w. Porąbka (ŚLK); Łaznów i Łaznowska Wola w. Rokiciny, Łazy-Dąbrowa i Łazy-Dąbrówka (ŁDZ); Łaz w. Zabór, Łaz gm. Żary i Łazy pow. żarski (LBS); Łazy w. Olszyna (WLP); Łazy w. Mostno Dębno (ZPM) i in.

Dużej liczbie toponimów wskazujących na wyżarzanie lasów nie towarzyszy aktualnie popularność nazwisk Polaków (*Nazwiska występujące w rejestrze PESEL*, 2022). Tylko 4: Żarski, Ożarowski, Żarczyński oraz Łazowski (razem ok. 6 tys.) przekraczają 1000 notowań każde, co przyjęto za miarę popularności (Czarnecka, 2022a), plasują się zatem dopiero pod koniec pierwszej i w drugiej setce nazwisk z tej kategorii oraz w trzeciej setce ogółu nazwisk odleśnych. Nie odnotowano ich także wśród najstarszych przydomków czy nazwisk z XIV i XV w. (Kowalik-Kaleta et al., 2007), jednak Sulimierski et al. (1890–1892c, p. 735) wymieniają nazwiska Andrzeja i Stanisława Żarczyckich (wcześniej pisane Żarcziczski), jako właścicieli majątku Żarczyce w pow. chełmińskim w ŚWK już na początku XVI w. Od II połowy tego wieku dość licznie występują antroponimy z rdzeniem Żar-, kolejno: Żdzarski (1578), Żarczinski (1579), Żdzarowski (1580), Żarski (1581), Żarowski (1590), głównie w dokumentach z MŁP, ale również PDK, ŚWK, WLP, ŁDZ (Cieślakowa, 1990–2005b). Nietrudno zauważyć, że z czasem następuje uproszczenie formy nazwisk. Ta sama autorka podaje także zapis z 1512 r.: *Mathie Laza de Malinov*, tj. Łaza, miejscowość Malinowo Łazowe w MAZ (brak tego toponimu w *Obwieszczeniu Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji*, 2019), oraz odnotowane w XVII w. nazwiska kmieci (Łaz, Łazak), jak i szlacheckie: Łazański (herbu Jastrzębiec), Łazanowicz, Łazanowski (Cieślakowa, 1990–2005c). Przydomki, późniejsze nazwiska, mogące mieć związek z cyrhleniem (w MŁP powstałe tą drogą polany nazywają się cyrhla, także cerhla, cyrchla, cyhrla i cyrla, w ŚLK czerchla), nosi obecnie po kilkuset mieszkańców (np. Cyrek, Cyroń, Cyra), kilkudziesięciu (Czerchlański, Czerchawski – to być może z czasem przekształcone na Czerkawski, którym legitymuje się nieco ponad 800 osób), albo zaledwie od kilku do kilkunastu (Czerch, Czerchaw, Czerchlan).

Na związek z gospodarką żarowo-wypaleniskową w danej okolicy wskazują nazwy takich obiektów chronionych (*Centralny rejestr form ochrony przyrody*, 2022), jak rezerwy: Mszar Pogorzelski i Bagno Pogorzelski (MAZ), Pogorzelsce (PDL), Opalonki i Na Opalonym (PDK), Opalenie (POM), Łazy (ZPM); ponadto obszar Natura 2000 i obszar chronionego krajobrazu – oba o nazwie Las Żarski, pomnik przyrody Żarkowiec (wszystkie w LBS), obszar Natura 2000 Opalińskie Buczyzny (POM), zespół przyrodniczo-krajobrazowy Wzgórza Ożarowskie (ŁDZ), Jastrzębsko-Żdzarski Obszar Chronionego Krajobrazu (PDK), pomnik przyrody Wypalenię (ŚLK) i in.

W ślad za powszechnym wyrębem i pozyskiwaniem surowca drzewnego szły różne formy gospodarki leśnej, na czele ze smolarstwem, od XVII w. znanym jako przemysł budniczy. Nazwa ta wywodziła się od rozmieszczonych w lesie zakładów, zwanych budami (od *buda* – ‘chata, szałas’; *Słownik pojęciowy języka staropolskiego*, 2011–2015). Smolarze (budnicy) wytwarzali tam węgiel drzewny, smołę, dziegieć, terpentynę i potaż (Nadolny, 2005; Potash, 2024; Potaż, 2022; *Smolarstwo*, 2022). Służyły do tego piece smolne, znajdowane do chwili obecnej w różnych rejonach kraju (*Rycina 3*, *Rycina 4*). W miarę postępującej trzebieży lasów i braku surowca dawne budy zamykano, a budnicy przenosili się w nowe miejsca lub pozostawiali na wytrzebionych przez siebie gruntach i rozpoczęli uprawę roli.

Liczba ok. 940 nazw miejscowych związanych ze smolarstwem/budnictwem zaświadcza, że ta działalność była powszechna w całej Polsce, zwłaszcza w centrum i na południowym wschodzie (MAZ, PDK, ŁDZ, PDL, LBL, ŚWK, MŁP, KJP), co w zdecydowanej większości pokrywa się z obszarem najbardziej intensywnego wyrębu lasów (MŁP, MAZ, PDK, ŁDZ, ŚLK, WLP, ŚWK, KJP). Najwięcej nazw z rdzeniem Bud- jest w MAZ i PDK (ok. 540). W tych, jak i pozostałych regionach, odnotowano ponadto wiele toponimów dwuczłonowych wywiedzionych od pobliskich, istniejących wcześniej miejscowości, np. Budy-Bielany, Budy Mławskie, Budy Mszczonowskie i Budy Radzymskie (MAZ) czy Budy Komborskie, Budy Łańcuckie i Budy Przeworskie (PDK). Nie uwzględniono w obliczeniach ok. 50 jednostek nazwicznych z rdzeniem Budz- (Budzyń, Budzów, Budzynek, Budzynie i in.), ponieważ pochodzą raczej od terminu *budzyń*¹², który w słownictwie gwarowym oznaczał „lichszą część wsi, lub gorzej zabudowaną” (Rymut, 1987), od imion złożonych z tym rdzeniem (Budzisław, Budziwoj) lub staropolskiego *budzać* – ‘czuwać, stróżować’ (Zawadzki, 2002). Niejednoznaczne jest również pochodzenie takich nazw, jak Budzisz, Budziszew, Budziszów, Budziszyn, położonych na zachodzie kraju, które raczej wywodzą się od niem. *Budisch* (Rymut, 1996; Sulimierski et al., 1890–1892e, p. 448) lub z języka Słowian połabskich, tj. od lużyckiego *Baudiß*, w późniejszych zapisach *Budyšin* i *Budziszyn*¹³.

Nazewnictwo motywowane smolarstwem dowodzi regionalnej specjalizacji w pozyskiwaniu produktów suchej destylacji drewna, jak smoła, dziegieć, maź, węgiel drzewny, potaż. Toponimy z rdzeniem Smol-/Smol- (ok. 200) najczęściej

¹²*Budzyń* – z niemieckiego *Budsin*. Retrieved March 10, 2022, from <https://pl.wikipedia.org/wiki/Budzy%C5%84>

¹³*Budyšin* – Budziszyn, miasto w Niemczech, po zgermanizowaniu tych terenów przemianowane na Bautzen. Retrieved March 10, 2022, from <https://pl.wikipedia.org/wiki/Budziszyn>

Rycina 3 XVII-wieczny smolny piec w Sycynie na Podlasiu (fot. https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/4/43/Smolarnia_Sycyna.JPG).

Rycina 4 Stara smolarnia w Oleszycach na Podkarpaciu (za: *Dzieje Się Na Podkarpaciu*, 2017, fot. <https://dziejesienapodkarpaciu.pl/wp-content/uploads/2017/12/Smolarnia-1-822x420.jpg>).

spotyka się w WLP, MAZ, KJP i POM. W tej dużej grupie są zarówno nazwy spolszczone po 1945 r., jak też staropolskie, kolejno zniemczone i zrepolonizowane. Przytoczę kilka przykładów: Smolajny (WMZ) od średniowiecza były nazywane m.in. Smoleyen, Smaleyn, Schmolein, Schmolainen, lecz formę Smolajny odnotowano już w XVIII w. i to ona została ustalona jako urzędowa; Smolarnia (OPL) – niem. *Pechhütte* – smolarnia; Smolary (KJP) – *Therbuden*, gdzie *T(h)eer* – ‘smoła’ i *Bude* – ‘buda, chata’; Smołąg (POM), niegdyś Smollang, Smolune, Smolong, Smolonk itp.; Smo-

lec (DLŚ), który na przestrzeni kilku wieków zwany był m.in. Smolz, Smolcz, Smolicz, Smolize, Schmolcz, Schmoltz, Schmoletz, Schmoltzsch; Smołącin (ZPM) – d. Smollentyn, Smolentyn, Smelentin, Smollentin, Smellentyn, zniemczone na Schmellentyn. Zdecydowana większość nazw, jak Smolany, Smolarka, Smolarki, Smolarnia, Smoleń itp., przez wieki zachowała jednakże historyczną postać, nie tylko w Polsce centralnej, ale też w WLP, KJP czy WMZ. Wskazują one jednoznacznie na ‘piec do wyrabiania smoły, hutę smolną’, na czynność smolenia, tj. ‘brudzenia, powlekania smołą’ lub

Rycina 5 Obsługa mielerza „gdzieś w Karpatach” w początkach XX w. (fot. z arch. E. Marszałka za: Marszałek & Kusiak, 2013).

‘tych, co wypalają, czyli pędzą z drzewa smołę i handlują nią’, tzn. smolarzy (Rymut et al., 2017; *Słownik pojęciowy języka staropolskiego*, 2011–2015).

Prawdopodobnie w dawnych wiekach, jak i współcześnie, terminy *smoła*, *dziegieć* i *maź* były używane zamiennie. Dziegieć, czyli ‘gęsta, ciemnobrunatna ciecz, smoła’ (*Słownik języka polskiego*, 2021), to w staropolszczyźnie ‘rodzaj smoły’; ‘smar do kół wozu, maź’. Ludzie zajmujący się jego wyrobem, rozwożeniem i sprzedażą, zwani byli dziegiarzami, ale też maziarzami i smolarzami. W niewielkiej grupie wywiedzionej od dziegiu i mazi znalazło się 35 toponimów (tylko MAZ, LBL, PDK, KJP, ŚLK, ŁDZ i WLP). Te z rdzeniem Maz- stanowią bardzo jednorodną podgrupę (Maziarnia, Maziarze, Maziary itp.), natomiast wywiedzione od dziegiu, choć mniej liczne, mają różne formy regionalne, np. Dziegiarnia (WLP), Dziegiary i Dziekcz (KJP), Dziechciarze i Dziehcinka (ŚLK), Dziegietnia i Dziektarzewo (MAZ) i in.

Wydaje się, że węglarze skupiali się głównie w MŁP, LBL i ŚWK (żadnej nazwy nie odnotowano w MAZ, PDL i OPL). Do tej podgrupy zaliczono nazwy własne nawiązujące do mielerzy (także z pisownią mielesz), które były powszechne od średniowiecza niemal do końca XX w., zwłaszcza w rejonie Karpat; obecnie funkcjonują sporadycznie jeszcze w Bieszczadach, gdzie w niezbyt odległych czasach węglowym zagłębieniem było uroczysko Moczarne (Marszałek, 2017; Marszałek & Kusiak, 2013). W mielerzach spalano drewno z małym, kontrolowanym dostępem powietrza w celu wytworzenia węgla drzewnego, który to proces nazywano węglaniem. Były to dosyć prymitywne urządzenia – stopy drewna ułożone w kształcie kopuły, przykryte gliną, ziemią lub darnią (Rycina 5). W dokumencie z 1826 r. *Instrukcja dla urzędników, oficjalistów i węglarzy leśnych*, wydanym w Królestwie Polskim (gubernie: radomska, kielecka, lubelska i siedlecka), taką technikę zwęglania drewna w stosach naziemnych uznano nawet za obowiązującą (Kozak, 2022). W późniejszym okresie mielerze zostały zastąpione różnego typu retortami stalowymi (Górny et al., 1980; Marszałek & Kusiak, 2013).

Parafrazując wieszca można jednakże powiedzieć, że „węglenie nie jest nauką łatwą ani małą”¹⁴. Według poradnika z po-

¹⁴Adam Mickiewicz, *Pan Tadeusz* (1834), księga I *Gospodarstwo*: „Grzeźność nie jest nauką łatwą ani małą”.

Rycina 6 Surowy potaż (fot. <https://www.britannica.com/science/potash>).

czątku XIX stulecia w tym procesie ważne są m.in. takie aspekty, jak pora rąbienia drzewa, jego jakość (wiek, rodzaj), wybór miejsca, kształt i wielkość mielerzy, sposób ułożenia kłoców lub polan, pokrycia i podpalania ułożonego stosu, a ponadto: „13. Co się ma uważać podczas kurzenia węgla w mielerzu? 14. Jak się chłodzić powinny? 15. Jak długo mielerz kurzyć się ma? 16. Jak się doświadcza dobroci węgla? 17. Co podczas przewozu ich uważać należy?” (Szwetka, 1816, pp. 98–99). Zdaniem tego autora najlepsze jest drzewo rąbane zimą, nim jeszcze ruszą soki, zaś pod względem ilości i jakości uzyskanego produktu przodują jawor i grab, następne są buk, brzoza, olcha, osika, dopiero potem sosna, świerk i jodła. We wspomnianej *Instrukcji*... wskazano ponadto na konieczność oddzielnego zwęglania różnych rodzajów drewna, tj. drewna twardego (brzozowe, bukowe, dębowe, grabowe, jesionowe, klonowe, olchowe, wiązowe) i miękkiego (jodłowe, lipowe, modrzewiowe, sosnowe, świerkowe, topolowe, wierzbowe), ale też segregowania surowca według pochodzenia: z części nadziemnej drzew, z podziałem na łupany i w stanie okrągłym, oraz karpinowy, czyli pozyskany z korzeni i pniaków (Kozak, 2022). Rodzaj wykorzystywanego drewna był jednak uzależniony od jego dostępności. Jak wykazały badania archeologiczne jednego z 91 mielerzy pochodzących z XVIII w., znalezionych niedawno w pow. złotowskim (WLP), węgiel drzewny produkowano tutaj z drewna sosnowego (Stępnik & Rola, 2019).

Wytwarzanie popiołu i potażu (regionalnie także potarz, potasz, potas¹⁵), czyli zanieczyszczonej postaci węgla potasu K_2CO_3 (Rycina 6), najbardziej popularne było w WLP i ZPM. W onomastyce dość jednoznacznie wiąże się pochodzenie toponimów z tej nielicznej grupy z tym produktem suchej destylacji drewna, chociaż dla jednej z miejscowości Potarzyca w WLP Rymut and Czopek-Kopciuch (2013) podają inny źródłosłów: *potarzyca* jako ‘miejsce potargowe’ lub *potarzyna* – ‘następny dzień po targu, po jarmarku’.

Polska była eksporterem mającego różnorakie zastosowania potażu, a specjaliści od jego wytwarzania byli tak cenieni, że z inicjatywy gubernatora Wirginii już w 1608 r. zostali sprowadzeni przez kolonistów angielskich do Ameryki (Nadolny,

¹⁵Termin wywodzi się od średniowiecznego niderlandzkiego słowa *Pottasche*, nawiązującego do sposobu otrzymywania substancji w żelaznych naczyniach. W krajach anglojęzycznych nazwa potaż (*potash*) używana jest czasami na określenie dowolnego minerału zawierającego potas.

2005; Potaż, 2022). Znaczeniu produkcji potażu dla gospodarki Rzeczypospolitej jeszcze w XVIII w. dał wyraz biskup-poeta Ignacy Krasicki, pisząc m.in. (Gloger, 1900a, p. 109):

„Gdyby nie było potażu,
Nie byłoby ekwipażu;
Skarb to nie dosyć wielbiony,
Z popiołów mamy galony¹⁶”.

W XIX w. największe potażarnie działały w pow. krasnostawskim (LBL) i w okolicach Kielc (ŚWK), skąd najwięcej potażu eksportowano do Flandrii i Anglii (Alexandrowicz, 1855). Do jego wytwarzania wykorzystywano powszechnie drewno bukowe, które nie nadaje się na budulec, nie przynosi więc takiego dochodu, jak inne rodzaje drewna, zawiera natomiast względnie dużo potasu. Rostański (1918–1919) powtarza za Stanisławem Jundziłłem, że „buczyna w popiele wiele potaszu zostawuje”. Przynajmniej zapis w kalendarzu z 1790 r.: „Dawniej żli gospodarze na robienie potażu twarde bukowe brali drzewo i całe wycinali lasy, co się jeszcze z nienagrodzoną szkodą dzieje w Polsce, gdzie oka na przyszłość nie rzucają, wszystko dla siebie, nic dla przyszłych nie robiąc”. Potaż produkowano również z drewna brzości, którego popiół zawiera aż 77% węgla potasu (Marszałek, 2017). Bardzo wydajne są też wiąz, klon i dąb. Potaż z popiołu drewna gatunków liściastych nazywano białym lub ziemnym, natomiast produkt z dodatkiem popiołu z drewna gatunków iglastych – potażem próchnicznym (Surmiński, 2010). Otrzymywanie potażu w porównaniu z produkcją węgla drzewnego było czynnością tak prostą, że mógł go wyrabiać „każdy chłop czy Żyd” (Alexandrowicz, 1855). Wyrobem potażu zajmowali się popielarze, którzy zakładali w lasach tzw. majdany popielarskie. Początkowo warsztatem pracy było ognisko, czyli popielnik – dół o dnie i bokach wyłożonych gliną lub kamieniami, który z czasem zastąpiły żelazne kadzie potażarskie (Górny et al., 1980). W Bieszczadach takie obiekty działały jeszcze w okresie międzywojennym. Ten dział gospodarki leśnej przyczynił się wydatnie do przetrzebienia drzewostanów liściastych w tym rejonie (Marszałek, 2017; Marszałek & Kusiak, 2013).

Liczne przydomki/nazwiska wskazujące na smolarstwo jako powszechną metodę użytkowania lasów odnotowano w okresie 1437–1498 (Kowalik-Kaleta, 2007; Kowalik-Kaleta et al., 2007), w tym: Smolic, Smolarz, Smolniewicz(z), Smolibyk, Smolaj, Smoleński, Smoliński, Smolik, Smolisz, Smolnienin, Smolechowski, głównie z terenu MŁP, ale również PDK, POM i MAZ. Wywodzą się od takich terminów, jak: *smolarz* – ‘ten, co wypala smołę, handluje lub smaruje smołą’; *smolny* – ‘dotyczący smoły’; *smolić* – ‘smarować smołą, brudzić’ (Słownik pojęciowy języka staropolskiego, 2011–2015). Wśród najliczniejszych współcześnie nazwisk odleśnych znalazło się ich 12, w liczbie 38,5 tys. notowań (Nazwiska występujące w rejestrze PESEL, 2022), z czego w pierwszej setce trzy, kolejno na miejscach 25., 68. i 79.: Smoliński (14 tys.), Smoleń (5,9 tys.) i Smolarek (5,3 tys.). Pozostałe, z przedziału 1,2–2,6 tys. przypadków, plasują się znacznie dalej, bo od końca drugiej setki: Smolak, Smolarczyk, Smoła, Smółka,

¹⁶Mowa tu o tkanie lub plecionej taśmie wykonanej całkowicie lub z dodatkiem metalowych nitek, stosowanej m.in. w strojach dworskich i wojskowych. Retrieved March 10, 2022, from [https://pl.wikipedia.org/wiki/Galon_\(pasmanteria\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/Galon_(pasmanteria))

Smolik, Smolarz, Smoleński, Osmólski, Smolarski. Według Zawadzkiego (2002) najwięcej nazwisk z tej grupy jest w centrum i na południowym wschodzie Polski, np. Smolarek występuje głównie w WLP, ŚLK, DLŚ i MAZ, Smoleń w >70% wzdłuż południowej granicy, a Smoliński w dolinie Wisły od Warszawy po Gdańsk i na Warmii, tzn. w obszarach o największej frekwencji toponimów motywowanych smolarstwem.

Również nazwy osobowe wywiedzione od pojęcia *buda* są do dzisiaj popularne, a pierwsze z nich były notowane od początku XV w., jak np. Buda (1443). W dokumentach z kolejnych stuleci często przewijają się takie, jak Budak, Budnik, Budny, Budkowski, Budnar, Budka, Budes i in. (Cieślikowa, 1990–2005d). Trzy najczęstsze obecnie: Budziński, Budny i Buda (odpowiednio 60., 94. i 96. miejsce wśród ogółu odleśnych) oraz Budnik, Budzik, Budek, Budziak, Budka i Budniak, nosi 29,1 tys. mieszkańców; niewykluczone, że od tego terminu pochodzi również Butkiewicz (prawie 3 tys.). Kolejne trzy – Budziński, Budzisz i Budziszewski (razem ok. 11 tys. osób), podobnie jak toponimy z tej grupy, mogą mieć po części także inny źródłosłów, o czym wspomniano wyżej.

Nazwiska związane z działalnością popielarzy – Popiel i Popił – datowane są na 1265 r. (Kowalik-Kaleta et al., 2007). Wśród dość popularnych współcześnie jest ich 7, wszystkie poza pierwszą setką nazwisk odleśnych, tj. Popiołek, Popiel, Popielarz, Popiela, Popielarski, Popielarczyk i Popielski o łącznej liczbie ok. 14,5 tys. notowań (Nazwiska występujące w rejestrze PESEL, 2022). Na 66. miejscu znalazł się antropoim Maziarz (ok. 6 tys. osób), a taki przydomek nosił dawny wytwórca dziegciu, mazi i smaru (Słownik pojęciowy języka staropolskiego, 2011–2015). Świadczy to o popularności tego zawodu, skoro i dzisiaj ustępuje frekwencją tylko trzem pierwszym nazwiskom z rdzeniem Bud- (Budziński, Budny, Buda). Nazwy osobowe Mazień i Maźnik (od ‘mazać’) figurują w dokumentach, kolejno z 1202 i 1463 r. (Kowalik-Kaleta et al., 2007). Spośród nazwisk Węglarz, Kurzacz, Uhlarz lub Brajer, a tak nazywano ludzi „czarnego zawodu” pracujących przy wypale węgla drzewnego w Beskidzie Niskim i Bieszczadach (Marszałek, 2017), tylko pierwsze, w liczbie 4,8 tys., znalazło się pod koniec pierwszej setki odleśnych, a Węgliński i Węglewski (razem 3,2 tys.), jak też Ogorzałek z 2,2 tys. wystąpień, zajmują odległe miejsca.

W różnych częściach kraju istnieją obiekty chronione (Centralny rejestr form ochrony przyrody, 2022) o nazwach nawiązujących do smolarstwa, w tym rezerwy: Smolnik (OPL), Smoleń (ŚLK), Smolary (WLK), Jezioro Smołowe (POM), Torfowisko pod Węglińcem (DLŚ), Długosz Królewski w Węglewicach (ŁDZ), Uroczysko Węglińskie (LBS) czy użytki ekologiczne: Smolarnia i Uroczysko Smolarki (WLK), Mokradło Budy (ŁDZ), Dziegiarek (WMZ), Węglarka (PDK).

Do innych toponimów odleśnych zaliczono w niniejszej pracy również te z rdzeniem Papier- odnalezione głównie w WLP i ŚWK, rzadziej w innych rejonach poza LBS i OPL. Papiernictwo ma w Polsce długą tradycję, a pierwsza papiernia powstała w Prądniku Czerwonym, niewielkiej wiosce pod Krakowem (obecnie dzielnica Krakowa), już w 1491 r. Wprawdzie przez kilka wieków papier wykonywano ze szmat lnianych (drewno, w postaci ścieru, stało się podstawowym składnikiem dopiero od II połowy XIX w.), ale do ich długotrwałego gotowania w ługu i wapnie wykorzystywano duże ilości drewna, dlatego zakłady te były lokowane w obszarach zalesionych. Niezbęd-

Rycina 7 Zespół piarni w Dusznikach Zdroju, obecnie Muzeum Papiernictwa (fot. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:2015_Papiernia_w_Dusznikach-Zdroju_03.JPG).

Rycina 8 Ruiny piarni nad rzeką Sopot w rezerwanie Czartowe Pole, strefa krawędzi zewnętrznej Rostocza Środkowego (fot. B. Czarnecka 2000 r., za: Czarnecka & Janiec, 2002).

nym urządzeniem mechanicznym do przeróbki surowca były stępy na koło wodne (*Papiernictwo*, 2022; Sarnecki, 1958). Z powodu dużego zapotrzebowania na wodę, piarnie powstawały zwykle w pobliżu rzek, o czym świadczą m.in. istniejący do dziś, zbudowany w połowie XVI w., młyn papierniczy w Dusznikach Zdroju nad Bystrzycą Dusznicką (DLŚ; *Rycina 7*) lub ruiny XVIII-wiecznej ordynackiej piarni w dolinie

rzeki Sopot na Rostoczu Środkowym (LBL; *Rycina 8*). Z kolei w WLP znajdują się 3 pomniki przyrody o nazwie Papiernia (*Centralny rejestr form ochrony przyrody*, 2022). Ten rodzaj działalności „zapisał się” także w nazwiskach mieszkańców naszego kraju; Papierz i Papierz oraz Papiernik występują łącznie 6 tys. razy (*Nazwiska występujące w rejestrze PESEL*, 2022).

Do ważnych działów gospodarki leśnej w dawnych wiekach należało bartnictwo (Rycina 9, Rycina 10). Barcie były drążone, czyli dziane, w starych drzewach (przeważnie sosna i dąb, rzadziej grab, buk czy lipa), o średnicy pnia przynajmniej 1 m. Sosna, by osiągnąć taki rozmiar, musiała rosnąć ok. 120 lat (Bartnictwo, 2022). Było to bardzo stare zajęcie, sięgające początków naszej państwowości, skoro już w Polsce piastowskiej bartnicy, zwani również bartodziejami, posiadali własne cechy (bractwa bartne). Ich prawa zwyczajowe bądź stanowiące, które obowiązywały w ramach tzw. prawa pospolitego (koronnego lub litewskiego), jak i różnych praw partykularnych (Górski, 2018; Żabko-Potopowicz, 1953), weszły do *Statutu wiślickiego* (1347), wydanego przez Kazimierza Wielkiego. Zapisano w nim m.in. zakaz wycinania „drzew z pszczółkami” (bartnych) oraz wzniesienia pożarów w lasach. Szczytowy rozwój tej dziedzicznej profesji przypadł na XVI i XVII w., kiedy to w Akademii Zamojskiej wydany został poradnik hodowli pszczół *Nauka koło pasiek* (1614), pierwszy w języku słowiańskim, jak się powszechnie przyjmuje, autorstwa Walentego Kąckiego (Piekarski, 2022). Pełen tytuł liczącego 14 kart instruktażu brzmi: *Nauka koło pasiek z informacjami Pana Walentego Kąckiego Anno M.D.C.XII w Komarnie u mnie Iana Ostroroga wojewody poznańskiego spisana*. Według Tomaszewskiego (2013) praca została napisana przez Jana Ostroroga na podstawie informacji uzyskanych od wspomnianego pszczelarza.

Do tradycji bartnictwa nawiązują dość licznie nazwy obiektów chronionych w całej Polsce, w tym rezerwaty Bartnia i Miodne (MAZ), Ostrów koło Pszczółczyna (KJP), Ulów (ŚWK), Pszczewski Park Krajobrazowy (LBS), obszar Natura 2000 Jeziora Pszczewskie i Dolina Obry (LBS/WLP), użytki ekologiczne Pszczelaszczce (ŁDZ) czy Pszczółki Roberta (WLP) oraz wiele pomnikowych drzew różnych gatunków (dąb, lipa, wiąz, jesion) z przewagą dębu szypułkowego, na czele z dębem Bartek w Zagnańsku (ŚWK), jednym z najokazalszych i najstarszych drzew w Polsce. Według najnowszych badań ma wysokość ok. 28 m, obwód pnia 985 cm, a jego wiek oceniany jest na 645–670 lat (*Centralny rejestr form ochrony przyrody*, 2022; *Rejestr polskich drzew pomnikowych*, 2022).

Etymologia omawianej grupy nazw wywodzi się od terminu *barć* („barć jest pomieszczeniem dla pszczół nieruchomem, które wydrążają w drzewie żywym w lasach rosnącym”; Sulimierski et al., 1890–1892f, p. 538), ale też od określenia ludzi zajmujących się bartnictwem – bartników; najliczniejsze są w MAZ, WMZ i PDL, nieobecne w LBS. Należy jednak dodać, że niektóre toponimy mogą pochodzić również od terminu *barta*, czyli topór, od niemieckiego Bart – ‘broda’ lub nazwy osobowej Barta, np. Barcin (KJP). Są też nazwy o niejasnym pochodzeniu – z litewskiego lub staropruskiego, jak Barciany (WMZ) oraz toponimy „upamiętniające”, np. Barczewo (WMZ) dla uczczenia ks. Walentego Barczewskiego. Na zachodzie i północy kraju odnotowano jednostki osadnicze, które niegdyś nosiły nazwy niemieckie, jak Bartki (WMZ) – d. Bartken/Barthken czy Bartnik (DLŚ) – d. Bartnig. W analizie nie uwzględniono nazw typu Bartoszyce, które wywodzą się od pruskiego plemienia Bartów (Rymut, 1996; *Słownik pojęciowy języka staropolskiego*, 2011–2015; Sulimierski et al., 1890–1892e, pp. 110–113). Toponimy wskazujące na określenie *pasieka*, tj. ‘obszar lasu z barciami’ lub ‘miejsce, na którym stoją ule z rojami pszczół’ (*Słownik pojęciowy języka staropolskiego*, 2011–2015), grupują się przede wszystkim

Rycina 9 Pozostałość drzewa bartnego (fot. B. Czarnecka 2010 r.).

w MŁP, ŚLK, PDK, LBL, MAZ i ŚWK, a ich pochodzenie nie budzi większych zastrzeżeń, natomiast w ŚLK czy OPL nieliczne nazwy funkcjonowały w formie Pascheke, Paseca, Passek (Sulimierski et al., 1890–1892g, pp. 881–885).

Do niewielkiej grupy toponimów motywowanych miodem, oprócz tych z rdzeniem Miod- i Mied- (np. Miodary, Miodusy, Miednik, Miedniewice, Miedna), zaliczono takie nazwy, jak Miedzno, Miedzno, Miedzka, Miedzna, Miedzne, Miedzyn itp., w kilku regionach: ŁDZ 8, ŚLK 3, ZPM, POM, KJP, MŁP i MAZ po 2, ŚWK 1 (razem 22 przypadki). Zdaniem onomastów, wywodzą się one raczej od wyrazu *miedza*, a niektóre nawet od miedzi. Być może część toponimów ma związek z miedzą (np. Miedzna k. Siedlec w MAZ; Rymut, 2007), jednak biorąc pod uwagę kolejne etapy gospodarki człowieka (Nowicka, 2006) należy podkreślić, że wcześniejszy był okres zbieractwa i łowiectwa (wszelkie pożytki, a więc i miody, były pozyskiwane z dominujących na naszych ziemiach lasów) niż gospodarka rolniczo-pasterska, z którą związane są miedze. Według *Słownika pojęciowego języka staropolskiego* (2011–2015), *miedza* to ‘granica, najczęściej pas niezaoranej ziemi rozdzielający dwa obszary, czasem pokryty zaroślami, wyposażony w znaki graniczne, niekiedy mający postać bruzdy, skiby, wału, nawet muru’.

Wiele wskazuje na to, że większość uwzględnionych w pracy nazw miejscowych z tej grupy ma związek z miodem i lasem, a więc obecnością miododajnych drzew, ale też drzew dziuplastych, w których gnieździły się pszczoły leśne,

Rycina 10 Bartnik siedzący na leziwie, podbierający miód (za: Gloger, 1900b, p. 129).

dających ponadto możliwość dziania barci (najważniejsze drzewa bartne sosna i dąb). Swoje stanowisko autorska pragnie poprzeć przykładami z różnych stron kraju. Centralna Polska (m.in. ŁDZ i MAZ), skąd pochodzi niemal połowa toponimów, jest obszarem występowania różnych typów lasów: borów sosnowych i mieszanych, jak kontynentalny bór bagienny *Vaccinio uliginosi-Pinetum*, subatlantycki bór sosnowy świeży *Leucobryo-Pinetum*, śródlądowy bór suchy *Cladonio-Pinetum*, subkontynentalny bór mieszany sosnowo-dębowy *Quercu roboris-Pinetum*, świetlistej dąbrowy *Potentillo albae-Quercetum* oraz grądów: środkowoeuropejskiego *Galio sylvatici-Carpinetum* i subkontynentalnego *Tilio cordatae-Carpinetum* i in. (Czarnecka, 2022b, 2023 i cyt. tam literatura). Miejscowość Miedzno (POM) – to osada leśna k. Kobylnicy, pow. słupski; las wskazuje więc na obecność drzew bartnych i miododajnych. Na Pomorzu także powszechne są bory sosnowe, reprezentujące m.in. subatlantycki bór sosnowy świeży *Leucobryo-Pinetum* i wspomniany bór bagienny, kwaśne dąbrowy, np. bukowo-dębową *Calamagrostio arundinaceae-Quercetum petraeae* oraz grąd subatlantycki *Stellario holostaeae-Carpinetum*, czyli las grabowo-lipowo-dębowy z wielogatunkowym runem (W. Matuszkiewicz et al., 2012). Z kolei Miedzyn (ZPM) jest częścią wsi Lipiany (*Obwieszczenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji*, 2019), a Miedzna k. Sieradza (ŁDZ) – niegdyś „stanowiła jedną całość z dobrami Grądy” (Sulimierski et al., 1890–1892h, pp. 333–335); skoro były grądy, to rosły tu najbardziej miododajne z drzew – lipy. W miejscowości Miedzno (KJP)

do 2016 r. były okazałe drzewa pomnikowe lipy drobnolistnej (obwód 310–380 cm) – niewykluczone, że pozostałości lasu; pozbawienie ich statusu pomnika przyrody nastąpiło z uwagi na zagrożenia bezpieczeństwa powszechnego¹⁷. Za sugerowanym przez autorkę odmiodowym pochodzeniem toponimu Miedzna w pow. pszczyńskim (ŚLK) przemawia nazwa powiatu wywodząca się od pszczoły, co chyba nie budzi wątpliwości.

Co się tyczy możliwości pochodzenia niektórych toponimów z omawianej grupy od miedzi, to owszem, jest wśród nich nazwa osady Miedzna k. Węgrowca (WLP), położonej nad rzeką Miedzianką, dopływem Liwca (Sulimierski et al., 1890–1892h, p. 334), ale nazwa tego ciek moim zdaniem nie ma nic wspólnego z miedzią. W strefie krawędziowej dobrze znanego autorce Roztocza Środkowego płynie niewielki ciek Miedzianka, dopływ Szumu w dorzeczu Tanwi. Rzeczka wzięła nazwę od miedzianej barwy wody, którą nadaje jej rozpuszczony węgiel organiczny (tzw. rozpuszczona materia organiczna), pochodzący ze spływu powierzchniowego i drenażu obszarów leśnych, głównie borów z jodłą, świerkiem i sosną, a może także podwyższona zawartość związków żelaza Fe^{2+} w wodach podziemnych, na co wskazuje obecność tzw. źródeł żelazistych. Intensywność zabarwienia wzrasta w okresie nasilania się opadów, a więc i spływu. Podobny charakter mają też wody górnego odcinka Szumu, który niegdyś z tego właśnie powodu był nawet zwany przez okoliczną ludność Rdziną (Czarnecka & Janiec, 2002). Żadna miejscowość z tej grupy nie leży natomiast w DLŚ, czyli w rejonie występowania miedzi (obszar sudecki i przedsudecki). Wprawdzie początek historii eksploatacji złóż miedzi w Polsce miał miejsce w Górach Świętokrzyskich i Karpatach, jednak były to małe złoża żyłowe miedzi typu hydrotermalnego, które dzisiaj mają jedynie znaczenie historyczne (*Miedź – Państwowy Instytut Geologiczny – PIB*, 2023).

Do liczby ok. 300 toponimów, związanych z bartnictwem i leśnym pasiecznictwem, można zapewne dodać kolejnych kilkadziesiąt. To zastrzeżenie wynika z faktu, iż trudno o jednoznaczne przypisanie do omawianej grupy nazw własnych z rdzeniem wtórnym Susz- i pokrewnymi; w języku staropolskim *susz* oznaczał woszczynę, czyli puste plastry wosku bez miodu (*Słownik pojęciowy języka staropolskiego*, 2011–2015). Taki rdzeń posiadają jednak także miejscowości leżące w okolicy suchej (piaszczystej), np. Suszno k. Włodawy lub pozbawionej wody pitnej, jak Suszeń k. Krasnegostawu, obie w LBL (Sulimierski et al., 1890–1892i, pp. 606–607). Można pośrednio, korzystając z dawnych opisów miejscowości, wskazać przykłady takich, których ludność zajmowała się bartnictwem. O miejscowości Susiec (LBL) napisano m.in.: „Okolice wsi lesista (przeważnie lasy sosnowe) [...]. Włóścianie, pomimo nieurodzajnej gleby, chodują wiele bydła i owiec, dzierżawiąc w ordynacyi t. z. leśne pustki i łąki. Przytem trudnią się hodowlą pszczoł i posiadają bogate pasieki” (Sulimierski et al., 1890–1892i, p. 601); w podobnej okolicy leżą też nieodległe Osuchy (Sulimierski et al., 1890–1892g, p. 742) i Suszka (Sulimierski et al., 1890–1892i, p. 606). O możliwych związkach z bartnictwem świadczy też położenie miejscowości w pobliżu lasów; w MAZ są to np. Osuchów (Sulimierski et al., 1890–1892g, pp. 741–742), Susk i Suskowola (Sulimierski et al., 1890–1892i, pp. 601–602). Istotne mogą się

¹⁷ Uchwała nr IX/82/16 rady gminy Osie z dnia 9 marca 2016 r. (dz. urz. woj. kuj-pom. 2016.921). Retrieved November 22, 2023, from http://edzienniki.bydgoszcz.uw.gov.pl/WDU_C/2016/921/akt.pdf

okazać także inne informacje. Skoro np. w Osusznicy (POM) był „tartak i piec smolarski” (Sulimierski et al., 1890–1892g, p. 743), okolica musiała być zasobna w lasy, w których zapewne hodowano pszczoły, a z kolei we wsi Suszewo niedaleko Lipna (KJP) „R. 1789 r. [...], dziedzic Sumiński wysiewał tu 35 kor. żyta, a Mioduski 7 korcy” (Sulimierski et al., 1890–1892i, p. 606). Na północnym wschodzie (WMZ, MAZ i PDL) oraz w MŁP, jest dużo toponimów pochodzących od barci, pasieki, miodu i patoki, można więc postawić tezę, że przynajmniej część nazw z rdzeniem Susz-/Sus- ma także związek z bartnictwem, co znacznie zwiększyłoby liczebność tej grupy.

Pierwszy udokumentowany antroponim nawiązujący do bartnictwa to Miodzik (1136), w kolejnych wiekach notowane były m.in. Miodek – 1249, Bartnik – 1418 i Miodowarzec – 1477 (Kowalik-Kaleta et al., 2007). Zapisy pochodzące z XVI–XVIII w. dowodzą, że nazwiska odmiodowe, jak Miodek, Myoduski/Mioduski, Miodowicz, Mioduna, Miodunkowic, Mioduński, Mioduszewski i in., były częste w różnych regionach Polski (Cieślakowa, 1990–2005e). Chociaż bartnictwo zanikło już w XIX w., także współcześnie nazwiska powiązane z tą profesją są dość liczne (*Nazwiska występujące w rejestrze PESEL*, 2022). Na czoło wysuwają się te z rdzeniem Bart- i Barc-/Barcz-. Poza Bartnikiem (prawie 7 tys. osób; 59. pozycja na liście odleśnych) i Bartnickim (5,1 tys.; miejsce 86.), są to jeszcze: Barteci, Bartoń, Barczyk, Barczak, Barczyński, Barcikowski, Barcik (razem 16,7 tys.). Podobnie jak toponimy, także niektóre antroponimy – Bartczak, Bartosiak, Bartosik, Bartosiński, Bartkowiak oraz Bartos, Bartosz itp., wywodzą się raczej od wspomnianych wyżej terminów *barta* lub *Bart*, bądź od imienia Bartłomiej (m.in. Kowalik-Kaleta et al., 2007; Naruszewicz-Duchlińska, 2012; *Słownik pojęciowy języka staropolskiego*, 2011–2015; Zawadzki, 2002). Nie ma natomiast wątpliwości co do pochodzenia nazwisk Mioduszewski, Pasieka, Pasieczny, Pszczółkowski, Pszczoła czy Woszczyna, którymi legitymuje się niemal 14 tys. osób.

Oprócz miodu i wosku innym pożądanym dobrem spośród surowców nieдрzewnych, pozyskiwanych w lasach, były od wieków i są nadal owoce drzew, krzewów i krzewinek, a głównie maliny i jagody (m.in. Chojnacka-Ożga & Ożga, 2014; Głowacki, 2006; Piwowar, 2015). O ile *malina* oznaczała owoc maliny właściwej *Rubus idaeus*, to pod pojęciem *jagoda* (‘sozysty owoc’) kryły się owoce różnych gatunków, wykorzystywane w gospodarstwie domowym: ‘czarne jagody’ borówki czernicy, w niektórych regionach zwane po prostu jagodami (zaliczone do toponimów borowych; Czarnecka, 2023), ‘bzo-we jagody’, czyli owoce bzu czarnego *Sambucus nigra*, owoce kaliny *Viburnum opulus*, morwy czarnej *Morus nigra*, ‘winne lub gronne jagody’ winorośli *Vitis vinifera*, ale także owoce roślin leczniczych/trujących, jak ‘psia jagoda’, czyli psianka słodkogórz *Solanum dulcamara* albo pokrzyk wilcza jagoda *Atropa belladonna*, której nazwa pochodzi stąd, że niegdyś służyła do trucia wilków (*Słownik pojęciowy języka staropolskiego*, 2011–2015). Najwięcej nazw własnych wywodzących się od maliny jest w LBL, WMZ, MAZ, MŁP i ŚLK, a brak ich w LBS. Gros z nich przez wieki zachowywało oryginalną formę, te w obszarach d. Prus Książęcych nosiły nazwy niemieckie, jak Malinnik – d. Amalienruh czy Malinówka Mała i Wielka – d. Klein Malinoffken i Gross Malinoffken (WMZ), niektóre zostały przemianowane w okresie pruskim, a nawet dopiero podczas okupacji hitlerowskiej, np. Malina w OPL – na Malsdorf (Rymut, 2005). Podobnie etymologia nazw od jagodowych (najczęstsze w LBL, MAZ, WMZ i ŚWK, spora-

dyczne w innych regionach, nieobecne w LBS, OPL i ŚLK), w zdecydowanej większości nie budzi wątpliwości, poza nielicznymi z obszarów południowo-zachodnich i północnych, gdzie zostały zniemczone i zrepolonizowane lub spolonizowane po 1945 r., jak np. Jagodnik (DLŚ) – d. Grunow, Grunau lub Jagodziny (WMZ) – d. Cleczinwalde, Kletzinwalde, Cleiczwalt, Ketzwalde, Kecwald itp. (Rymut, 2001). W nazwach obiektów chronionych (*Centralny rejestr form ochrony przyrody*, 2022) także można odnaleźć nawiązania do maliny i jagody, m.in. rezerwat Cisy w Malinówce (PDK), pomnik przyrody Jagoda (lipa) w ZPM czy Malinowska Skała w ŚLK oraz użytki ekologiczne Polder Jagodno I i II (WMZ).

Antroponimy Jagodzieński, Jagodziński i Jegodziński figurują w dokumentach z 1422 r. (WLP), brak natomiast informacji na temat najstarszych nazwisk wywiedzionych od maliny (Kowalik-Kaleta et al., 2007). Jednakże aktualnie to właśnie nazwisko Malinowski z 46,5 tys. notowań (*Nazwiska występujące w rejestrze PESEL*, 2022) plasuje się na piątym miejscu wśród wszystkich antroponimów odleśnych. Do tej liczby należy dodać prawie 5,3 tys. posiadaczy nazwisk Maliński i Malina, co daje razem 51,8 tys. Najczęstsze nazwiska motywowane jagodą, tj. Jagodziński (miejsce 38.) i Jagoda (w trzeciej setce odleśnych), nosi nieco ponad 11,6 tys. osób, czyli 4,4 razy mniej niż te pochodzące od maliny.

Chrust, tj. ‘wycięte zarośla, suche gałęzie’ (*Słownik pojęciowy języka staropolskiego*, 2011–2015), był zbierany zapewne od zarania dziejów dla podtrzymania ognia. W *Bulli gnieźnińskiej* (1136) zapisano nazwy dwóch miejscowości nawiązujących do chrustu: *Chrostlino* i *Chrustov*. Toponimy z tej grupy występują w różnych częściach kraju, szczególnie środkowych i środkowowschodnich – najwięcej w ŁDZ i MAZ, mniej w ŚWK, KJP, WLP i LBL. W ogromnej przewadze zachowały swoje oryginalne lub nieco zmodyfikowane przez wieki formy, nieliczne po 1945 r. zostały wprowadzone urzędowo, na zachodzie i północy Polski, np. Chroślice (DLŚ), wcześniej m.in. Hermannsdorf, Hennannsdorf, Hermersdorf(f), Hunnersdorff, także Chrośle (KJP) – m.in. Kruszell, Crossel, Krossel, Grossel, ale i na wschodzie, np. Chrościanka (PDL) – d. Chrościańska, Chrosczanika (Rymut, 1997).

Wydaje się oczywiste, że chrust pochodził najczęściej z lasów liściastych i mieszanych, które dominowały w dawnych wiekach (por. Czarnecka, 2022a). Znaleźć można jednak pojedyncze informacje wyraźnie wskazujące na jego borowe pochodzenie, np. Chrostowo-Zalesie, gm. Czernice Borowe (MAZ). Trudno jednakże, o czym wspomniano wcześniej, odróżnić pojęcia *susz/posusz* (w leśnictwie *posusz* to ‘martwe lub usychające drzewa stojące’; Górny et al., 1980), czyli materiał wykorzystywany na opał, od terminu *susz* związanego z pszczelarstwem (*Słownik pojęciowy języka staropolskiego*, 2011–2015), lecz część toponimów z pewnością można przypisać do grupy wskazującej na wykorzystywanie suchych gałęzi drzew lub wyciętych krzewów. Jeden aspekt nie ulega natomiast wątpliwości: niezależnie od znaczenia wszystkie nazwy miejscowe z rdzeniem Susz- lub pochodnymi należą do kategorii: pozostałe toponimy odleśne i do niej właśnie je wliczono (ok. 60 przypadków). Są też nazwy obiektów chronionych (*Centralny rejestr form ochrony przyrody*, 2022) nawiązujące do chrustu, tj. rezerwat Żurawie Chrusty (POM) oraz użytki ekologiczne Chróścina (DLŚ) i Bagno Chrusty (ŁDZ).

Do najstarszych należą nazwy osobowe z tej grupy: *Chrost*, *Crost*, *Crostavez* (*Bulla gnieźnieńska*, 1136), Chrostla i Chrosła – zapisane w dokumentach z 1228, Chrościc(s)ki i Chorościc(s)ki – z 1476 (Kowalik-Kaleta et al., 2007). Wśród współczesnych nazwisk (*Nazwiska występujące w rejestrze PESEL*, 2022) figurują m.in.: Chrostowski, Chruściński, Chrostek¹⁸ i Chruścicki – od drugiej do czwartej setki, z łączną liczbą 7,1 tys. wystąpień. Podobnie jak w przypadku toponimów, w analizie pominięto nazwisko Chrościel/Chruściel, jako pochodzące raczej od nazwy ptaka (derkacz, chrościel, chruściel *Crex crex*) związanego z wodą i terenami podmokłymi. Przydomki/nazwiska z rdzeniem Susz- notowane były od początku XIII w., jak np. Susza (1204) – od ‘suchy teren, obumarłe drzewa’, w wiekach XIV–XV także Suszczyk, Suszczyna, Suszek, Suszko, Suszyk i in. (Kowalik-Kaleta et al., 2007). Aktualnie nazwiskami o najwyższej frekwencji są dwie formy Suski i Suska (razem blisko 12,4 tys.; 48. miejsce w rankingu odleśnych) oraz Suszek i Suszyński – 4,5 tys., poza pierwszą setką.

5. Podsumowanie

Toponimy motywowane działalnością gospodarczą w dawnych lasach (ponad 1/4 ogółu), stanowią drugą pod względem frekwencji kategorię po toponimach lasowych, przewyższając liczebnością 2,1-krotnie kategorię borowych i 1,8-krotnie kategorię ogólnoleśnych. Te relacje przemawiają na rzecz stanowiska autorki, że dla oceny stopnia lesistości i rozmieszczenia dawnych lasów istotna jest także frekwencja nazw miejscowych, motywowanych takimi przejawami eksploatacji lasów, jak wyrąb, karczowanie, gospodarka żarowo-wypaleniskowa, smolarstwo, bartnictwo, pasiecznictwo, papiernictwo (i związane z tym zawody) oraz pożytki leśne, pozyskiwane i wykorzystywane od wieków przez okoliczną ludność. Również grupa antroponimów, nawiązujących do wyrębu i trzebieży lasów, okazała się najliczniejsza wśród najstarszych nazwisk odleśnych, co dodatkowo wzmacnia przekonanie autorki, że nie należy pomijać tego tropu w rozważaniach nad historią polskich lasów.

W onomastyce jako podstawę toponimiczną przyjmuje się zwykle las w znaczeniu ogólnym bądź różne jego typy oraz poszczególne gatunki drzew i krzewów. Jak starano się wykazać w niniejszej pracy, istotne jest również „ojcostwo lasu” w odniesieniu do nazw miejscowych i osobowych, pochodzących od wszelkich przejawów działalności gospodarczej w dawnych lasach. Ta duża i zróżnicowana kategoria nazw własnych zawiera ogromny ładunek informacji na temat ich bogactwa, rozmieszczenia przestrzennego i sposobów użytkowania. Warto, by tymi problemami zajmowali się nie tylko specjaliści od toponimii (onomastyci), ale również botanicy, geobotanicy, fitogeografowie czy leśnicy. Można się spierać czy wszystkie uwzględnione w tej, jak i wcześniejszych pracach, toponimy odleśne, wywodzą się od rozważanych przez autorkę terminów. Pragnę jednak podkreślić z całą mocą, że liczba ewentualnych nazw „wątpliwych” mieści się w granicach błędu statystycznego, a w wielu wyróżnionych grupach jest raczej rzędu promili niż procent.

Na koniec rozważań o historii polskich lasów, „odczytanej” z nazw miejscowych i osobowych, którym przyświecało mot-

to: „Las to ojciec nasz, my, dzieci jego, pójdziemy do niego”, warto jeszcze przywołać kilka innych przysłów i sentencji o lasach (m.in. Ciura, 2017; Glenskowie, 1986; Masłowski, 2003; Motas, 2022), na potwierdzenie ich ogromnego znaczenia w dziejach człowieka, gospodarce i kulturze:

„Nauka w las nie wiedzie, a z lasu wyprowadza”;

„Im dalej w las, tym więcej drzew”;

„Kto sieje lasy, pożyteczny w długie czasy”;

„Ten, który zasadził drzewo, nie żył na próżno”;

„Przysłuchuj się raczej lasowi, który rośnie niż drzewu, które upada”;

„Lasy poprzedzają ludzi, pustynie ludziom towarzyszą”;

„Bóg jest wielki, ale las jeszcze większy”;

„Już dawno wycięto wszystkie lasy, a głosy wołających na puszczy rozlegają się nadal”.

Oby tylko płynąca z tych mądrości... „Nauka nie poszła w las”.

Podziękowania

Słowa podziękowania kieruję do P.T. Recenzentów za niezwykle skrupulatną, acz wysoce pozytywną ocenę artykułu oraz wszelkie uwagi terminologiczne. Pragnę raz jeszcze wyrazić wdzięczność Panom: dr. hab. Piotrowi Górskiemu, prof. Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu, redaktorowi naczelnemu Wiadomości Botanicznych, za akceptację pomysłu i zakresu przedstawionego cyklu prac, prof. dr. hab. Ludwikowi Freyowi, redaktorowi prowadzącemu, za efektywne pośrednictwo pomiędzy Recenzentami, Redakcją i autorką, oraz mgr. Piotrowi Otrębie i dr. Monice Ślipiko, redaktorom technicznym wydawnictw PTB, za wszelkie wysiłki, by artykuły uzyskały właściwą formę edytorską.

Bibliografia

- Alexandrowicz, B. (1855). *O drzewie i jego użytkach*. Wydawnictwo Drukarnia Gazety Codziennej.
- Bąk, B. (2003). Warunki klimatyczne Wielkopolski i Kujaw. *Woda-Środowisko-Obszary Wiejskie*, 3(9), 11–38.
- Bartnictwo*. (2022). Retrieved March 20, 2022, from <https://pl.wikipedia.org/wiki/Bartnictwo>
- Bijak, U. (2017). Arboretum onimiczne. *Onomastica*, 61(2), 382–400. <https://doi.org/10.17651/ONOMAST.61.2.28>
- Bogucka, M., & Samsonowicz, H. (1986). *Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej*. Ossolineum.
- Bulla gnieźnieńska wydana przez papieża Innocentego II*. (1136). Wikiźródła [Wikisource]. Retrieved April 20, 2022, from https://pl.wikisource.org/wiki/Bulla_gnie%C5%BAnie%C5%84ska
- Centralny rejestr form ochrony przyrody*. (2022). Generalna Dyrekcja Ochrony Środowiska. Retrieved May 20, 2022, from <https://crfop.gdos.gov.pl/CRFOP/>
- Chojnacka-Oźga, L., & Oźga, W. (2014). Znaczenie surowców pochodzenia leśnego we współczesnej polskiej kuchni. *Studia i Materiały CEPL w Rogowie*, 16(38), 213–218.
- Cieślakowa, A. (Ed.). (1990–2005a). *Kartoteka Słownika antroponimii Polski od XVI do XVIII w.*; T, U. Retrieved

¹⁸W gwarze Śląska Cieszyńskiego *chrostek* to ‘niski krzak, krzewinka’ (Łuc, 2016).

- November 10, 2023, from <https://rcin.org.pl/dlibra/publication/31795/edition/14955?language=en>
- Cieślukowa, A. (Ed.). (1990–2005b). *Kartoteka Słownika antroponimii Polski od XVI do XVIII w.; Za–Ży*. Retrieved November 10, 2023, from <https://rcin.org.pl/ijp/dlibra/publication/31798/edition/14958/content>
- Cieślukowa, A. (Ed.). (1990–2005c). *Kartoteka Słownika antroponimii Polski od XVI do XVIII w.; Ła–Ły*. Retrieved November 10, 2023, from <https://rcin.org.pl/dlibra/publication/31667/edition/14895/content>
- Cieślukowa, A. (Ed.). (1990–2005d). *Kartoteka Słownika antroponimii Polski od XVI do XVIII w.; Bu–Bż*. Retrieved November 10, 2023, from <https://rcin.org.pl/dlibra/publication/31645/edition/14874/content>
- Cieślukowa, A. (Ed.). (1990–2005e). *Kartoteka Słownika antroponimii Polski od XVI do XVIII w.; Mię–Miz*. Retrieved November 10, 2023, from <https://rcin.org.pl/dlibra/publication/31671/edition/14899/content>
- Ciura, J. (2017). *Przysłowia o lesie i drzewach*. Retrieved May 20, 2022, from <https://www.forest-monitor.com/pl/przyslowia-o-lesie-i-drzewach/>
- Czarnecka, B. (2022a). „Las to ojciec nasz...”. Inne spojrzenie na historię lasów Polski. Cz. I. Toponimy i antroponimy ogólnoleśne. *Wiadomości Botaniczne*, 66, Article 663. <https://doi.org/10.5586/wb.663>
- Czarnecka, B. (2022b). „Las to ojciec nasz...”. Inne spojrzenie na historię lasów Polski. Cz. II. Toponimy i antroponimy motywowane lasami liściastymi. *Wiadomości Botaniczne*, 66, Article 664. <https://doi.org/10.5586/wb.664>
- Czarnecka, B. (2023). „Las to ojciec nasz...”. Inne spojrzenie na historię lasów Polski. Cz. III. Toponimy i antroponimy motywowane borami. *Wiadomości Botaniczne*, 67, Article 171617. <https://doi.org/10.5586/wb/171617>
- Czarnecka, B., & Janiec, B. (2002). *Przełomy rzeczne Roztocza jako modelowe obiekty w edukacji ekologicznej*. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Czopek-Kopciuch, B. (1995). Adaptacje niemieckich nazw miejscowych w języku polskim. *Polska Akademia Nauk, Prace Instytutu Języka Polskiego*, 98, 1–274.
- Dzieje Się Na Podkarpaciu*. (2017). Oleszyce: W lesie odkryto zabytkową smolarnię. Retrieved October 10, 2022, from <https://dziejesienapodkarpaciu.pl/oleszyce-lesie-odkryto-zabytkowa-smolarnie/>
- Encyklopedia PWN*. (2023). Wydawnictwo Naukowe PWN. Retrieved November 10, 2023, from <https://encyklopedia.pwn.pl/>
- Glenskowie, C. J. (1986). *Myślę, więc jestem... Aforyzmy, maksymy, sentencje*. Instytut Śląski w Opolu.
- Gloger, Z. (1900a). *Encyklopedia staropolska ilustrowana* (Vol. 4). Druk P. Laskauera i W. Babickiego. Retrieved October 10, 2022, from https://pl.wikisource.org/wiki/Encyklopedia_staropolska/Pota%C5%BC
- Gloger, Z. (1900b). *Encyklopedia staropolska ilustrowana* (Vol. 1). Druk P. Laskauera i W. Babickiego. Retrieved October 10, 2022, from https://pl.wikisource.org/wiki/Encyklopedia_staropolska/Bartnictwo
- Głowacki, S. (2006). Znaczenie gospodarcze i rekreacyjne dolnych warstw lasu. *Leśne Prace Badawcze*, 3, 99–114.
- Górny, M., Kocięcki, S., & Krajski, W. (Eds.). (1980). *Mała encyklopedia leśna*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Górski, K. (2018). Źródła poznania prawa bartnego przedrozbiorowej Rzeczypospolitej. *Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa*, 11(2), 229–255. <https://doi.org/10.4467/20844131KS.18.013.8777>
- Kowalik-Kaleta, Z. (2007). *Historia nazwisk polskich na tle społecznym i obyczajowym (XII–XV wiek)*. Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk; Fundacja Sławistyczna. <https://www.rcin.org.pl/publication/18875>
- Kowalik-Kaleta, Z., Dacewicz, L., & Raszevska-Żurek, B. (2007). *Słownik najstarszych nazwisk polskich. Pochodzenie językowe nazwisk omówionych w Historii nazwisk polskich, t. I*. Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk; Fundacja Sławistyczna. <https://www.rcin.org.pl/publication/18877>
- Kozak, B. (2022). *Instrukcja dla urzędników, oficjalistów i węglarzy leśnych z 1826 r. Nieudana próba modernizacji rządowego węglarstwa w Królestwie Polskim (1826–1829)*. *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki*, 67(4), 103–147. <https://doi.org/10.4467/0023589XKHNT.22.038.16969>
- Krukar, W. (1994). Przyczynek do geografii toponimii Bieszczadów i Beskidu Niskiego. *Plaj*, 8, 85–93.
- Lech-Kirstein, D. (2015). Nazwy drzew w śląskiej toponimii. *Onomastica*, 59, 223–239. <https://doi.org/10.17651/ONOMAST.59.14>
- Łuc, I. (2016). Konotacje wartościujące w odapelatywnych nazwiskach mieszkańców Śląska Cieszyńskiego (XIX wiek). *Białostockie Archiwum Językowe*, 16, 191–211. <https://doi.org/10.15290/BAJ.2016.16.12>
- Magda-Czekaj, M. (2016). Świat przyrody widziany przez nazwiska pochodzenia gwarowego. *Onomastica*, 60, 151–162. <https://doi.org/10.17651/ONOMAST.60.10>
- Makarski, W. (2006). Nazwy najpopularniejszych drzew w Polsce jako baza toponimiczna. *Roczniki Humanistyczne*, 54(6), 57–100.
- Makarski, W. (2019). From the methodology of onomastic research on toponymy and hydronymy material. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, Sectio FF, Philologiae*, 37(2), 57–82. <https://doi.org/10.17951/ff.2019.37.2.57-82>
- Marszałek, E. (2017). *Ballady o drzewach*. Wydawnictwo Ruthenus.
- Marszałek, E., & Kusiak, W. (2013). Wypał węgla drzewnego w Bieszczadach w przeszłości i obecnie. *Roczniki Bieszczadzkie*, 21, 164–183.
- Masłowski, D. W. (2003). *Przysłowia polskie i obce „od A do Z”*. Świat Książki.
- Matuszkiewicz, W., Sikorski, P., Szwed, W., & Wierzbica, M. (Eds.). (2012). *Zbiorowiska roślinne Polski. Lasy i zarośla*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Mieź – Państwowy Instytut Geologiczny – PIB*. (2023). Retrieved November 25, 2023, from <https://www.pgi.gov.pl/muzeum/kopalnia-wiedzy-1/12607-miedz.html>
- Mirek, Z., Piękoś-Mirkowa, H., Zajac, A., & Zajac, M. (2002). *Flowering plants and pteridophytes of Poland. A checklist*. W. Szafer Institute of Botany, Polish Academy of Sciences.
- Motas, R. (2022). *Aforyzmy, złote myśli*. Retrieved May 20, 2022, from <https://aforyzmy-cytaty.pl/aforyzmy/motas-ryszard.html>
- Mucha, B. (2018). *Kilka słów o powstaniu Żarowa i badaczach jego nazwy*. Retrieved December 10, 2023, from

- <http://www.izba.centrum.zarow.pl/artykuly/825-kilka-slow-o-powstaniu-zarowa-i-badaczach-jego-nazwy>
- Nadolny, J. (2005). *Potaż. Drwał*, 4, 39.
- Naruszewicz-Duchlińska, A. (2012). *Geneza nazwisk*. Retrieved May 20, 2022, from <http://genezanazwisk.pl/>
- Nazwiska występujące w rejestrze PESEL – stan na 2022-01-27*. Retrieved May 25, 2022, from <https://dane.gov.pl/pl/dataset/1681,nazwiska-osob-zyjacych-wystepujace-w-rejestrze-pesel>
- Nowicka, E. (2006). *Świat człowieka – świat kultury*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Nowik, K. (1996). Gwarowe jęzga 'świerk', 'jodła' w nazewnictwie polskim. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Opolskiego im. Powstańców Śląskich. Językoznawstwo*, 16, 73–78.
- Obwieszczenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 17 października 2019 r. w sprawie wykazu urzędowych nazw miejscowości i ich części* (Dz. U. z 2019 r., poz. 2360). (2019). <https://dziennikustaw.gov.pl/DU/rok/2019/pozycja/2360>
- Papiernictwo*. (2022). Retrieved March 10, 2022, from <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/papiernictwo;3954074.html>
- Paryski, W. H., & Radwańska-Paryska, Z. (2004). *Wielka encyklopedia tatrzańska*. Wydawnictwo Górskie.
- Piekarski, S. (2022). *Polskie bartnictwo i pasiecznictwo*. Retrieved March 10, 2022, from <https://www.rp.pl/historia/art35642111-polskie-bartnictwo-i-pasiecznictwo>
- Piwowar, A. (2015). Zasoby leśne – baza surowcowa i znaczenie w agrobiznesie. *Journal of Agribusiness and Rural Development*, 1(1), 99–104. <https://doi.org/10.17306/JARD.2015.11>
- Potash. (2024). Retrieved March 20, 2024, from <https://www.britannica.com/science/potash>
- Potaż*. (2022). Retrieved March 10, 2022, from <https://pl.wikipedia.org/wiki/Pota%C5%BC>
- Raport o stanie lasów w Polsce 2020*. (2021). Państwowe Gospodarstwo Leśne Lasy Państwowe. Retrieved May 20, 2022, from <https://www.gov.pl/web/dgpl/raporty-i-prognozy?msckid=d61b7122b97c11ecb3d30d72b7cc7765>
- Rejestr polskich drzew pomnikowych*. (2022). Retrieved May 20, 2022, from <https://www.rpdp.hostingasp.pl/>
- Rieger, J. (1993). Elementy ukraińskie w toponimii polskiej i w toponimii Polski. *Acta Universitatis Lodzianis, Folia Linguistica*, 27, 247–253.
- Rostafiński, J. (1918–1919). Geografia roślin a językoznawstwo. *Przegląd Geograficzny*, 1, 68–80.
- Różycka, I. (1989). Nazwy buk (*Fagus sylvatica*), cis (*Taxus baccata*), jawor (*Acer pseudoplatanus*), modrzew (*Larix polonica*) i pochodne w mikrotoponimii polskiej. *Acta Universitatis Lodzianis. Folia Linguistica*, 20, 53–97.
- Rymut, K. (1987). *Nazwy miast Polski*. Ossolineum.
- Rymut, K. (Ed.). (1996). *Nazwy miejscowe Polski. Historia – pochodzenie – zmiany*, T. 2, A–B. Instytut Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk.
- Rymut, K. (Ed.). (1997). *Nazwy miejscowe Polski. Historia – pochodzenie – zmiany*, T. 3, C–D. Instytut Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk.
- Rymut, K. (Ed.). (2001). *Nazwy miejscowe Polski. Historia – pochodzenie – zmiany*, T. 4, J–Kn. Instytut Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk.
- Rymut, K. (Ed.). (2003). *Nazwy miejscowe Polski. Historia – pochodzenie – zmiany*, T. 5, Ko–Ky. Instytut Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk.
- Rymut, K. (Ed.). (2005). *Nazwy miejscowe Polski. Historia – pochodzenie – zmiany*, T. 6, L–Ma. Instytut Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk.
- Rymut, K. (Ed.). (2007). *Nazwy miejscowe Polski. Historia – pochodzenie – zmiany*, T. 7, Mq–N. Instytut Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk.
- Rymut, K., & Czopek-Kopciuch, B. (Eds.). (2013). *Nazwy miejscowe Polski. Historia – pochodzenie – zmiany*, T. 9, Po–Q. Instytut Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk.
- Rymut, K., Czopek-Kopciuch, B., & Bijak, U. (Eds.). (2015a). *Nazwy miejscowe Polski. Historia – pochodzenie – zmiany*, T. 10, Ra–Re. Instytut Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk.
- Rymut, K., Czopek-Kopciuch, B., & Bijak, U. (Eds.). (2015b). *Nazwy miejscowe Polski. Historia – pochodzenie – zmiany*, T. 11, Rę–Rs. Instytut Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk.
- Rymut, K., Czopek-Kopciuch, B., & Bijak, U. (Eds.). (2016). *Nazwy miejscowe Polski. Historia – pochodzenie – zmiany*, T. 13, Sa–Si. Instytut Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk.
- Rymut, K., Czopek-Kopciuch, B., & Bijak, U. (Eds.). (2017). *Nazwy miejscowe Polski. Historia – pochodzenie – zmiany*, T. 14, Sk–Sn. Instytut Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk.
- Rzetelska-Feleszko, E. (2003). Słowiańskie słownictwo z Pomorza Zachodniego zachowane w toponimii. Pomorskie breza // brzoza, buk, dąb. *Onomastica*, 48, 115–138.
- Rzetelska-Feleszko, E. (2004). Słowiańskie słownictwo z Pomorza Zachodniego zachowane w toponimii (II). Pomorskie olsza, olszyna, olszka oraz osa, oska 'osika'. *Onomastica*, 49, 5–21.
- Sarnecki, K. (1958). Z historii papiernictwa w dawnej Polsce. *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki*, 3(2), 223–241.
- Słownik języka polskiego PWN*. (2021). Wydawnictwo Naukowe PWN. Retrieved November 10, 2023, from <https://sjp.pwn.pl/>
- Słownik pojęciowy języka staropolskiego*. (2011–2015). Instytut Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk. Retrieved May 25, 2022, from <https://spjs.ijp.pan.pl/szukaj/index>
- Smolarstwo*. (2022). Retrieved February 20, 2022, from <https://pl.wikipedia.org/wiki/Smolarstwo>
- Statut wiślicki*. (1347). Retrieved February 20, 2022, from https://pl.wikipedia.org/wiki/Statuty_Kazimierza_Wielkiego
- Stępnik, T., & Rola, J. (2019). Mielerz ze stanowiska 40 w miejscowości Skórka, woj. wielkopolskie. Przyczynki do dziejów produkcji węgla drzewnego. *Fontes Archaeologici Posnanienses*, 55, 217–231. <https://doi.org/10.34868/fap.55.006>
- Sulimierski, F., Chlebowski, B., & Walewski, W. (Eds.). (1890–1892a). *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* (Vol. 3). Nakładem Filipa Sulimierskiego i Władysława Walewskiego.
- Sulimierski, F., Chlebowski, B., & Walewski, W. (Eds.). (1890–1892b). *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* (Vol. 8). Nakładem Filipa Sulimierskiego i Władysława Walewskiego.

- Sulimierski, F., Chlebowski, B., & Walewski, W. (Eds.). (1890–1892c). *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* (Vol. 14). Nakładem Filipa Sulimierskiego i Władysława Walewskiego.
- Sulimierski, F., Chlebowski, B., & Walewski, W. (Eds.). (1890–1892d). *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* (Vol. 5). Nakładem Filipa Sulimierskiego i Władysława Walewskiego.
- Sulimierski, F., Chlebowski, B., & Walewski, W. (Eds.). (1890–1892e). *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* (Vol. 1). Nakładem Filipa Sulimierskiego i Władysława Walewskiego.
- Sulimierski, F., Chlebowski, B., & Walewski, W. (Eds.). (1890–1892f). *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* (Vol. 4). Nakładem Filipa Sulimierskiego i Władysława Walewskiego.
- Sulimierski, F., Chlebowski, B., & Walewski, W. (Eds.). (1890–1892g). *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* (Vol. 7). Nakładem Filipa Sulimierskiego i Władysława Walewskiego.
- Sulimierski, F., Chlebowski, B., & Walewski, W. (Eds.). (1890–1892h). *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* (Vol. 6). Nakładem Filipa Sulimierskiego i Władysława Walewskiego.
- Sulimierski, F., Chlebowski, B., & Walewski, W. (Eds.). (1890–1892i). *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* (Vol. 11). Nakładem Filipa Sulimierskiego i Władysława Walewskiego.
- Surmiński, J. (2010). Węglarstwo leśne – sadza i potaż. *Sylvan*, 154(3), 182–186.
- Szczerbowska-Kopacz, J. (2011). Klasyfikacja, znaczenie oraz pochodzenie nazw geograficznych w Polsce. *Językoznawstwo: współczesne badania, problemy i analizy językoznawcze*, 5, 177–184.
- Szweska, A. (1816). Sztuka węglenia drzewa doświadczeniem stwierdzona przez Aloizego Szweskę, c.k. naczelnego dozorcę lasów w Galicji. *Pamiętnik Lwowski*, 6, 97–116.
- Tomaszewski, R. (2013). Od Ostroroga do „Pszczelnictwa Współczesnego” – zarys wielkopolskiego piśmiennictwa pszczelniczego. *Biblioteka*, 17(26), 65–101.
- Wodziczko, A. (1947). (red.) *Stepowienie Wielkopolski. Część 1*. Nakładem Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk.
- Zawadzki, J. M. (2002). *1000 najpopularniejszych nazwisk w Polsce*. Świat Książki.
- Żabko-Potopowicz, A. (1953). Dzieje bartnictwa w Polsce w świetle dotychczasowych badań. *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych*, 15, 7–52.
- Zbiór przysłów polskich. Znane i popularne przysłowia*. (2022). Retrieved April 20, 2022, from http://przyslowia.finansportal.pl/zobacz_2122.html

“The forest is our father...”. A different view upon the history of Polish forests. Part IV. Toponyms and anthroponyms motivated by forest management

Abstract: In onomastics, the basis for the analysis of place names is usually related to general forest, its types, and tree and shrub species. However, such toponym associations seem to be insufficient for understanding the history of forests. The author has attempted to show that the analysis of names motivated by economic activities carried out in forests: tree felling, clearing and burning, dry wood distillery, wild-bee keeping, papermaking, and occupations related to these activities and forest-derived benefits, may be important for assessment of the cover and distribution of ancient forests. The 15,600 forest-derived place names comprise ca. 4,290 (27.3%) referring to various manifestations of human activity. Almost 30% of these toponyms (1,256) indicate deforestation, i.e. logging, crown thinning, tree felling, stump extraction, and remnants of deforestation – logs, stumps and uprooting remnants. The frequency and distribution of toponyms and anthroponyms in this group (mainly WLP, MAZ and MŁP) corresponds with the emergence of our statehood and the chronology of development of large settlement centres. The widespread development of dry wood distillery is evidenced by the 958 proper names (22.3%), the vast majority of which coincide with the area of the most intensive deforestation. At least 313 (7.3%) toponyms confirm the importance of wild-bee keeping and other forest resources (raspberries, blueberries, brushwood) provided an etymological basis to 346 (8.1%) place names.

Keywords: deforestation; traditional forest management; wood distillery; wild-bee-keeping; paper-making; toponyms; anthroponyms; onomastics